

Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка  
Навчально-науковий інститут психології та соціальної роботи  
Кафедра соціальної роботи та освітніх і педагогічних наук

## **Кваліфікаційна робота**

освітнього ступеня «бакалавр»  
на тему:

**«Особливості соціальної роботи з дітьми, які постраждали  
від домашнього насильства в сім'ї»**

Виконала:  
Здобувачка вищої освіти, 43 групи  
спеціальність 231 Соціальна робота  
Синявська Олександра Олександрівна

Науковий керівник:  
кандидат педагогічних наук, доцент  
Платонова Оксана Георгіївна

Роботу подано до розгляду « \_\_\_\_\_ » \_\_\_\_\_ 20\_\_ року.

Здобувачка

(підпис)

\_\_\_\_\_ (прізвище та ініціали)

Науковий керівник

\_\_\_\_\_ (підпис)

\_\_\_\_\_ (прізвище та ініціали)

Кваліфікаційна робота розглянута на засіданні кафедри

\_\_\_\_\_ (назва кафедри)

протокол № \_\_\_\_\_ від « \_\_\_\_\_ » \_\_\_\_\_ 20\_\_ року.

Здобувачка допускається до захисту даної роботи в екзаменаційній комісії.

Завідувач кафедри

\_\_\_\_\_ (підпис)

\_\_\_\_\_ (прізвище та ініціали)

## **ЗМІСТ**

|                                                                                                                                                         |           |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------|
| <b>ВСТУП.....</b>                                                                                                                                       | <b>3</b>  |
| <b>РОЗДІЛ 1</b>                                                                                                                                         |           |
| <b>ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ, ЯКІ<br/>ЗАЗНАЛИ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА В СІМ'Ї.....</b>                                                 | <b>8</b>  |
| 1.1. Насильство над дітьми в сім'ї, як соціально-педагогічна<br>проблема.....                                                                           | 8         |
| 1.2. Особливості формування особистості дітей, які зазнали домашнього<br>насильства в сім'ї.....                                                        | 14        |
| 1.3. Нормативно-правове забезпечення захисту дітей, які зазнали<br>домашнього насильства в сім'ї. ....                                                  | 19        |
| <b>РОЗДІЛ 2</b>                                                                                                                                         |           |
| <b>ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ, ЯКІ<br/>ПОСТРАЖДАЛИ ВІД ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА В<br/>СІМ'Ї.....</b>                                     | <b>29</b> |
| 2.1. Форми і методи соціально-педагогічної роботи з дітьми, які зазнали<br>домашнього насильства в сім'ї.....                                           | 29        |
| 2.2. Аналіз досвіду соціально-педагогічної роботи з дітьми в закладах<br>загальної середньої освіти, які зазнали домашнього насильства в сім'ї<br>..... | 36        |
| 2.3. Практичні рекомендації соціальним педагогам, щодо роботи з дітьми, які<br>зазнали домашнього насильства в сім'ї.....                               | 47        |
| <b>ВИСНОВКИ.....</b>                                                                                                                                    | <b>52</b> |
| <b>СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....</b>                                                                                                                  | <b>55</b> |
| <b>СЛОВНИК ОСНОВНИХ ТЕРМІНІВ.....</b>                                                                                                                   | <b>59</b> |
| <b>ДОДАТКИ.....</b>                                                                                                                                     | <b>61</b> |

## ВСТУП

**Актуальність дослідження.** Сім'я є першим середовищем, до якого потрапляє людина, і вона відіграє ключову роль у її формуванні. Однак, на жаль, не завжди сім'я стає безпечним простором. Домашнє насильство, особливо по відношенню до дітей, залишається серйозною проблемою, яка знищує життя та залишає глибокі фізичні, психологічні й соціальні наслідки.

Проблема насильства над дітьми в нашій країні й досі залишається надзвичайно актуальною та болючою, особливо в умовах викликів, спричинених вторгненням РФ в Україну 2014 року. За час війни в Україні зросла кількість випадків домашнього насильства в межах сім'ї, проти дітей. Статистика останніх років свідчить про тривожну тенденцію: домашнє насильство над дітьми в українських сім'ях стає все більш масштабним явищем. Якщо у 2022 році офіційно було зафіксовано понад 500 дітей, що постраждали від агресії в родині, то вже у 2023 році ця цифра зросла до 800 випадків. На жаль, 2024 рік не приніс полегшення, а лише поглибив кризу. Згідно з останніми даними, лише за початок 2024 року кількість випадків домашнього насильства в Україні зросла на 36%. Ситуація виглядає критичною: 1 521 кримінальне провадження за ст. 126-1 ККУ («Домашнє насильство») було зареєстровано Офісом Генерального прокурора лише за перші 5 місяців 2024 року[4]. Кількість звернень зростає, проте реальна картина може бути ще складнішою через латентність цього злочину. Попри те, що динаміка постраждалих постійно зростає, правоохоронна система демонструє тривожну слабкість. Спостерігається негативна тенденція: все менше справ про домашнє насильство доходять до суду.

Відсоток справ, які отримують логічне завершення у вигляді судового вироку, знижується. Це створює небезпечне почуття безкарності у кривдників та зневіру у постраждалих, що лише підживлює коло насильства.

Вся світова спільнота, а саме: ООН, ЮНІСЕФ, ВООЗ, Save the Children (Врятуємо дітей) та ін, визнають жорстокість насильства та необхідність

вирішення проблем насильства. Насильство становить загрозу для родин, суспільства, світової спільноти й загальної безпеки. Тому захист дітей від різних форм насильства в сім'ї є надзвичайно важливим як для України, так і для світу в цілому. Міжнародними правовими актами, які займаються вирішенням проблем насильства в сім'ї над дітьми є: Конвенція про права дитини, Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства, Європейська конвенція з прав людини(стаття 3 (заборона катувань) та стаття 8 (право на повагу до приватного і сімейного життя)).

Проблема насильства є широкою сферою, яка ретельно вивчається дослідниками з усього світу, такими як: Гарбаріно Д., Зверєва І., Криницька І., Максимова Н., Хамфріс К., Штраус М. та ін.

Проблема насильства над дітьми в сім'ї вивчається вченими з різних аспектів:

Гарбаріно Джеймс (Garbarino James) — спеціалізується на питаннях дитячої психології та розвитку дитини. Досліджує вплив соціального середовища на розвиток дітей, особливо в умовах насильства та травми. Він вивчає, як соціальні фактори, такі як бідність, насильство в громадах та відсутність підтримки, впливають на ризик насильства над дітьми. Гарбаріно також розробляє програми для підтримки дітей, які пережили насильство, та для запобігання насильству в сім'ях та громадах. Він є автором багатьох книг та статей, які допомагають зрозуміти складність проблеми насильства над дітьми[39].

Зверєва Ірина (Україна). Сфера наукових інтересів: Соціальна педагогіка, соціальна робота. Провідна українська дослідниця у сфері соціальної педагогіки, яка приділяє значну увагу проблемі насильства в сім'ї. Її роботи зосереджені на соціально-педагогічних аспектах насильства, зокрема на впливі насильства на соціалізацію дітей. Вона розробляє методи соціально-педагогічної профілактики та корекції, спрямовані на допомогу дітям, які пережили насильство. Її дослідження сприяють розумінню того, як соціальні

педагоги можуть ефективно втручатися в ситуації домашнього насильства та надавати підтримку постраждалим дітям. Її роботи відображені в багатьох наукових працях, які є цінним джерелом для фахівців у галузі соціальної роботи та педагогіки[10].

Криницька Ірина (Україна) — українська науковиця та дослідниця, яка активно займається проблемами соціальної педагогіки та соціальної роботи. Значна частина її наукового доробку присвячена аналізу, профілактиці та подоланню насильства в сім'ї, зокрема захисту прав дітей та соціально-психологічній допомозі постраждалим.

Максимова Наталія (Україна) — спеціалізується у сфері соціальної педагогіки. Її наукові інтереси зосереджені на дослідженні теоретичних аспектів проблеми насильства щодо дітей. Вона фокусується на вивченні соціально-педагогічних умов, причин і факторів виникнення, виявлення та подолання сімейного насильства над дітьми. Її дослідження спрямовані на розробку теоретичних моделей та концепцій, які пояснюють механізми виникнення та розвитку насильства в сім'ї. Вона також працює над створенням методологічних інструментів для виявлення та оцінки ризику насильства в сім'ях. Її праці є важливим внеском у розвиток теоретичної бази соціальної педагогіки в Україні[16].

Хамфріс Кеті (Humphreys Cathy) — відома австралійська дослідниця у галузі соціальної роботи, яка спеціалізується на питаннях домашнього насильства, захисту дітей та сімейного благополуччя. Вона працювала професором соціальної роботи в Мельбурнському університеті. Автор понад 160 рецензованих статей, книг та монографій, серед яких відомі праці з безпеки дітей у контексті домашнього насильства. У 2016 році вона була включена до Зали слави штату Вікторія (Victoria's Honour Roll of Women) за вагомий внесок у безпеку жінок та дітей.

Штраус Мюррей (Straus Murray) — спеціаліст у галузях соціології та сімейної психології. Широко відомий завдяки своїм новаторським дослідженням у сфері сімейного насильства. Він розробив шкалу

конфліктних тактик (Conflict Tactics Scale, CTS), яка стала одним із найважливіших інструментів для вимірювання та аналізу насильства в сім'ях. Його роботи допомогли розкрити поширеність та різні форми домашнього насильства, включаючи фізичне, психологічне та сексуальне насильство. Штраус вивчав фактори, що сприяють насильству в сім'ї, такі як соціально-економічні умови, культурні норми та особистісні характеристики. Він також досліджував наслідки насильства для жертв, включаючи дітей, і вплив насильства на сімейні відносини[20].

Отже проблема соціальної роботи з дітьми, які постраждали від домашнього насильства в сім'ї та практиків залишається наразі актуальною. Саме актуальність цієї проблеми, а також необхідність її подальшого дослідження зумовили вибір теми кваліфікаційної роботи ***«Особливості соціальної роботи з дітьми, які постраждали від домашнього насильства в сім'ї.»***

**Мета дослідження** – проаналізувати теоретичні засади та практичні аспекти соціальної роботи з дітьми, які постраждали від домашнього насильства в сім'ї.

Відповідно до поставленої мети визначено **завдання дослідження:**

1. Розглянути поняття «домашнє насильство» в сім'ї, та визначити соціально-психологічні особливості дітей, які постраждали від домашнього насильства в сім'ї.
2. Проаналізувати нормативно-правове забезпечення захисту дітей, які зазнали домашнього насильства в сім'ї.
3. Проаналізувати досвід роботи соціального педагога Корюківського ліцею №1 з дітьми, які зазнали домашнього насильства в сім'ї.
4. Розробити практичні рекомендації для соціальних педагогів щодо роботи з дітьми, які постраждали від домашнього насильства.

**Об'єкт дослідження** – домашнє насильство в сім'ї.

**Предмет дослідження** – особливості соціальної роботи з дітьми, які постраждали від домашнього насильства в сім'ї.

Для досягнення поставлених мети та завдань кваліфікаційної роботи було використано комплекс *методів*:

– *теоретичні*: аналіз наукової соціально-педагогічної літератури, для оцінки рівня вивченості теми, синтез, порівняння, класифікація, конкретизація наукової інформації для визначення базових понять дослідження; систематизація та узагальнення фактів з метою формулювання теоретичних положень щодо особливостей соціально-педагогічної роботи з дітьми, які зазнали домашнього насильства;

– *емпіричні*: метод аналізу документів у закладі загальної середньої освіти для дослідження нормативно-правового та методичного забезпечення процесу підтримки дітей, які постраждали від домашнього насильства в сім'ї; спостереження за діяльністю соціального педагога та поведінкою дітей у процесі соціально-педагогічної адаптації; бесіди з фахівцями, які надають допомогу дітям, які постраждали від домашнього насильства в сім'ї.

**Теоретичне та практичне значення дослідження** полягає в тому, що узагальнено наукові підходи до розуміння сутності поняття домашнє насильство, розглянуто нормативно-правову базу, що регулює захист прав дітей, які зазнали домашнього насильства в сім'ї, проаналізовано досвід роботи соціального педагога Корюківського ліцею №1 щодо роботи з дітьми, які зазнали домашнього насильства в сім'ї та розроблено практичні рекомендації фахівцям, які працюють з дітьми, які зазнали домашнього насильства в сім'ї.

**Апробація результатів дослідження.** Результати дослідження були апровані на міжнародній науковій конференції «Шіснадцяті соціально-психологічні читання» (23 квітня 2026 р., м. Чернігів), тема доповіді «Особливості соціальної роботи з дітьми, які постраждали від домашнього насильства в сім'ї».

**Структура кваліфікаційної роботи.** Бакалаврська робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, словника основних термінів та додатків. Загальний обсяг роботи становить 66 сторінок.

## **РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ, ЯКІ ЗАЗНАЛИ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА В СІМ'Ї**

### **1.1. Насильство над дітьми в сім'ї, як соціально-педагогічна проблема**

Насильство над дітьми в сім'ї є однією з найбільш актуальних і тривожних *соціально-педагогічних* проблем сучасного суспільства. Воно негативно впливає на фізичний, психологічний та соціальний розвиток дитини, порушує її права та ставить під загрозу її подальше життя і здоров'я [11].

Сім'я як соціальна інституція об'єднує матір, батька та їхніх дітей, які спільно проживають, ділять побут, підтримують емоційні стосунки та несуть взаємну відповідальність. Основною функцією сім'ї виступає виховання дітей, а також забезпечення умов для їхнього фізичного та емоційного добробуту[35].

Насильство – застосування силових методів або психологічного тиску за допомогою погроз, свідомо спрямованих на слабших або тих, хто не може чинити опір, тобто будь-яке застосування сили щодо беззахисних.

Домашнє насильство, або сімейне насильство – це насильство чи інше жорстоке поводження однієї людини (людей) над іншою (іншими) у рамці побутових відносин, таких як шлюб чи співжиття. Воно може називатися насильством з боку інтимного партнера, коли здійснюється чоловіком (дружиною) чи інтимним партнером (-кою), мати місце як у гетеросексуальних, так і в одностатевих стосунках, між людьми, що перебувають у дійсному шлюбі/стосунках чи що перебували в таких раніше. Домашнє насильство також включає насильство щодо дітей, батьків, старших родичок чи родичів та інші насильницькі акти між членами родини. В сучасному світі все більше жінок потерпають від домашнього насильства[29].

Домашнє насильство над дітьми в сім'ї – це будь-які діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї [32].

Насильство над дітьми або жорстоке поводження з дітьми — фізичне, психологічне, сексуальне насильство або відсутність виховання та піклування над дітьми батьками, особами-опікунами чи сторонніми людьми, які займаються доглядом за дітьми. Насильство над дітьми може включати в себе будь-яку дію насильницького характеру, нехтування, зловживання або нездатність, небажання чи невміння виховання і турботи за дітьми від батьків чи інших осіб, що призводить до фактичної або потенційної шкоди дитині. Може мати місце в сім'ї, місці проживання дитини, на вулиці або в організаціях, школах чи громадах, з якими дитина взаємодіє[28].

Терміни «насильство над дітьми» та «жорстоке поводження з дітьми» часто використовуються як синоніми, хоча деякі дослідники роблять розмежування між ними. Вони вважають, що жорстоке поводження є більш загальним поняттям, яке охоплює такі явища, як нехтування, експлуатацію та торгівлю людьми. У різних правових системах існують свої визначення жорстокого поводження з дітьми, які намагаються вирішити ці проблеми, зокрема шляхом вилучення дітей із сімей у випадках систематичних порушень або кримінальних звинувачень.

Поняття «домашнє насильство над дітьми» та «жорстоке поводження з дітьми» є схожими, оскільки вони обидва охоплюють широкий спектр дій, що завдають шкоди дитині в межах сім'ї. Ці дії можуть включати:

- *Фізичне насильство*: завдання дитині фізичного болю, ударів, пошкоджень.
- *Психологічне насильство*: словесні образи, погрози, приниження, емоційний шантаж.
- *Сексуальне насильство*: будь-які дії сексуального характеру, вчинені над дитиною без її згоди.

– *Нехтування*: ненадання дитині необхідної їжі, одягу, медичної допомоги, освіти.

– *Експлуатація*: використання дитини для отримання прибутку, наприклад, примусова праця, жебрацтво.

– *Торгівля дітьми*: продаж або купівля дітей з метою експлуатації.

Всі ці форми насильства завдають дитині фізичної та психологічної шкоди, порушують її права та перешкоджають її повноцінному розвитку. Тому, на мою думку, їх можна об'єднати під загальними поняттями «домашнє насильство» або «жорстоке поводження»[29].

Дитина, яка постраждала від домашнього насильства (далі – постраждала дитина), – особа, яка не досягла 18 років та зазнала домашнього насильства у будь-якій формі або стала свідком (очевидцем) такого насильства[31].

Домашнє насильство щодо дітей є важливою соціально-педагогічною проблемою, яка викликає занепокоєння в усіх сферах суспільства, особливо в сфері соціальної роботи. Це явище, що включає фізичне, психологічне, емоційне та економічне насильство, зазнає яскравого прояву у різних соціально-економічних контекстах і негативно впливає на розвиток дітей, їхню психологічну стійкість та соціальну адаптацію. Особливо тривожним є те, що діти, які стають жертвами насильства в сім'ї, часто зазнають тривалих травматичних наслідків, що можуть негативно проявлятися у дорослому житті у вигляді депресії, тривожності та інших психічних розладів.

Соціально-педагогічна робота у контексті насильства над дітьми в сім'ї має комплексний характер і охоплює не лише реагування на випадки насильства, а й систематичну профілактику. Вона спрямована на формування у суспільстві усвідомлення неприпустимості будь-яких форм насильства, популяризацію здорових моделей сімейних стосунків, моральних та правових норм щодо захисту дітей. Дослідження причин домашнього насильства щодо дітей, аналіз його наслідків та розробка дієвих стратегій втручання є ключовими напрямками діяльності соціальних працівників. Вони мають працювати у тісній взаємодії з державними та недержавними організаціями,

щоб гарантувати безпеку і благополуччя найвразливіших членів суспільства – дітей[11].

Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) та Рада Європи визначає проблему домашнього насильства над дітьми як глобальну соціальну проблему, що часто залишається прихованою. За даними ВООЗ та партнерів, обсяги проблеми характеризуються такими показниками:

- щорічно відбувається 41 000 вбивств дітей віком до 15-ти років. Чисельні летальні випадки внаслідок нехтування та недбалого поводження при цьому не враховуються;
- близько 400 мільйонів дітей віком до 5 років (6 з 10) регулярно піддаються фізичним покаранням або психологічній агресії з боку батьків чи опікунів;
- приблизно 1 мільярд дітей віком від 2 до 17 років (майже кожна друга дитина у світі) зазнали фізичного, сексуального або психологічного насильства протягом останнього року.
- одна із 5 жінок і один із 13 чоловіків пережили сексуальне насильство в дитячому віці;
- найбільш поширеними формами насильства над дітьми є нехтування та емоційне знущання;
- наслідки жорстокого поводження з дітьми впливають на фізичне та психічне здоров'я населення, соціальне життя та зайнятість, сповільнюють соціальний та економічний розвиток країн[3].

Згідно з дослідженнями *Ради Європи*, кожна 5-та дитина в Україні зазнає різних форм сексуального насильства (від розбещення до зґвалтування). Кожна 3-тя дитина стає жертвою фізичного насильства, а кожна 2-га — психологічного[24].

Це пов'язано з тим, що домашнє насильство є одним із найбільш розповсюджених і водночас найнебезпечніших проявів жорстокого поводження з дітьми, яке спричиняє довготривалі негативні наслідки для їхнього фізичного та психологічного здоров'я. Жорстоке поводження з

дитиною та нехтування її інтересами не лише шкодить фізичному здоров'ю дитини, але й має серйозні психологічні наслідки. Жорстоке поводження з дітьми в майбутньому може спричинити труднощі у формуванні повноцінних сімейних відносин, а також призвести до схильності до насильства щодо власних дітей. Насильство є загальносвітовою проблемою та однією з найпоширеніших форм порушення прав людини, зокрема стосовно дітей.

Насильство над дітьми в сім'ї є однією з найбільш гострих соціально-педагогічних проблем сучасного суспільства. Воно порушує базові права дитини, зокрема закріплені у *Конституції України*, де наголошується на недопустимості жорстокого, нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження. У контексті соціально-педагогічної діяльності це явище розглядається не лише як правове порушення, а як фактор, що негативно впливає на розвиток особистості дитини, її соціалізацію та психоемоційний стан[14].

Жорстоке поводження з дітьми в сім'ї досить часто маскується під «виховні методи». Батьки, намагаючись контролювати життя дитини, нерідко застосовують фізичне чи психологічне насильство, не усвідомлюючи його руйнівного впливу. У таких умовах дитина формується в атмосфері страху, провини та безпорадності, що ускладнює її здатність адекватно оцінювати ситуацію та звертатися по допомогу. Саме тому соціально-педагогічна робота має бути спрямована на формування безпечного середовища для розвитку дитини та підвищення батьківської компетентності.

Проблема насильства не має чітких соціальних меж і зустрічається у сім'ях незалежно від їхнього соціально-економічного статусу, рівня освіти чи культурних особливостей. Це підкреслює необхідність системного підходу до її подолання, який включає профілактичну, просвітницьку та корекційну діяльність соціальних педагогів і соціальних працівників.

Важливим аспектом є недостатня обізнаність дітей щодо своїх прав та можливостей захисту. У межах соціально-педагогічної роботи особлива увага приділяється формуванню у дітей навичок самозахисту, розвитку довіри до

дорослих та інституцій допомоги. Водночас спостерігається низький рівень звернень дітей до фахівців, що зумовлено страхом, недовірою та відсутністю належної підтримки з боку дорослих.

Суттєвою проблемою є також недостатня міжвідомча взаємодія та відсутність єдиної системи обліку випадків насильства над дітьми. Це ускладнює ефективне реагування на такі ситуації та планування профілактичної роботи. Соціально-педагогічна діяльність у цьому контексті передбачає координацію зусиль освітніх закладів, соціальних служб, правоохоронних органів та громадських організацій.

Окрему роль відіграють заклади освіти, які мають потенціал для раннього виявлення випадків насильства. Проте на практиці педагоги часто займають пасивну позицію, що свідчить про необхідність підвищення їхньої професійної готовності до роботи з такими випадками. Соціальний педагог виступає посередником між дитиною, сім'єю та соціальними інституціями, забезпечуючи захист прав дитини та організацію допомоги.

Насильство в сім'ї часто має прихований характер, що ускладнює його виявлення. Більшість випадків залишаються поза увагою, а постраждалі не отримують необхідної підтримки. У зв'язку з цим важливо розвивати систему раннього втручання, а також формувати у суспільстві нульову толерантність до будь-яких проявів насильства[17].

Таким чином, насильство над дітьми в сім'ї як соціально-педагогічна проблема потребує комплексного підходу, що поєднує правові, соціальні та педагогічні механізми. Ефективна профілактика та подолання цього явища потребує залучення як соціальних працівників(щодо організації безпечного середовища та соціального захисту), так і соціальних педагогів(щодо корекції соціальної поведінки та реабілітації особистості дитини), також активної взаємодії всіх суб'єктів соціально-педагогічної діяльності, підвищення рівня обізнаності населення та забезпечення реального захисту прав дитини[3].

## **1.2 Особливості формування особистості дітей, які зазнали домашнього насильства в сім'ї**

Домашнє насильство щодо дітей є серйозною соціально-педагогічною проблемою, яка має глибокі та довготривалі наслідки для розвитку дитини. Його вплив проявляється комплексно — на психологічному, фізичному та соціальному рівнях, формуючи специфічні особливості розвитку особистості. Насильство порушує емоційну стабільність дитини, ускладнює процес соціалізації, негативно впливає на формування самооцінки та базового відчуття безпеки.

Психологічні особливості розвитку дітей, які зазнали домашнього насильства

Психологічне насильство часто називають «невидимим», оскільки воно не залишає фізичних слідів, проте має руйнівний вплив на психіку дитини та формування її особистості. Наслідки такого насильства залежать від віку дитини та етапу її розвитку.[29]

### **Ранній вік (0–3 роки)**

У ранньому віці дитина повністю залежить від дорослого, тому емоційна холодність, ігнорування потреб або агресивна поведінка батьків руйнують базове відчуття безпеки. У дітей можуть спостерігатися:

- порушення прив'язаності;
- затримка мовленнєвого та когнітивного розвитку;
- проблеми зі сном і харчуванням;
- підвищена тривожність та постійний плач.

Хронічний стрес негативно впливає на розвиток нервової системи та імунітету дитини.

### **Дошкільний вік (3–6 років)**

У дошкільному віці дитина активно пізнає світ і формує уявлення про себе. Постійні крики, приниження чи залякування призводять до:

- регресивної поведінки (енурез, смоктання пальця, «дитяча» мова);

- агресивності або надмірної замкнутості;
- появи нічних страхів і фобій;
- труднощів у спілкуванні з однолітками.

Діти часто копіюють агресивну модель поведінки дорослих або намагаються уникати будь-яких конфліктів через страх покарання.

#### Молодший шкільний вік (7–11 років)

У цей період особливого значення набувають навчання та соціалізація. Домашнє насильство негативно впливає на успішність дитини та її взаємини з оточенням. Найпоширенішими наслідками є:

- низька самооцінка;
- труднощі концентрації уваги та запам'ятовування;
- соціальна ізоляція;
- емоційна нестабільність;
- страх помилок і невпевненість у власних можливостях.

Постійне перебування у стані емоційного напруження знижує здатність дитини до повноцінного навчання та розвитку.

#### Підлітковий вік (12–18 років)

У підлітковому віці наслідки насильства стають особливо вираженими, оскільки саме в цей період формується особистісна ідентичність. У підлітків можуть проявлятися:

- депресивні та тривожні розлади;
- агресивна або деструктивна поведінка;
- самоушкодження та суїцидальні думки;
- вживання психоактивних речовин;
- труднощі у побудові міжособистісних стосунків.

Насильство порушує формування особистих кордонів, через що підлітки нерідко потрапляють у залежні або токсичні стосунки.

#### Фізичні наслідки домашнього насильства

Фізичне насильство завдає дитині не лише тілесних ушкоджень, а й спричиняє серйозні психоемоційні та неврологічні порушення. Наслідки залежать від характеру травм, тривалості насильства та віку дитини.

У дітей раннього віку фізичне насильство може призводити до затримки фізичного розвитку, травм голови та порушень роботи нервової системи. У дошкільному та молодшому шкільному віці часто спостерігаються психосоматичні прояви: головний біль, біль у животі, порушення сну та апетиту.

Для підлітків характерними є:

- підвищений рівень агресії;
- делінквентна поведінка;
- вживання алкоголю чи наркотичних речовин;
- труднощі соціальної адаптації.

Основними ознаками фізичного насильства можуть бути синці, опіки, переломи, укуси, черепно-мозкові травми та пошкодження внутрішніх органів. Особливу увагу фахівців повинні викликати травми з нетиповою локалізацією, множинні ушкодження різного терміну давності та невідповідність пояснень батьків характеру травм.

Ознаки фізичних травм описані в (Таблиці 1.1).

Таблиця 1.1

Ознаки фізичних травм

| Тип травми               | Фізичні ознаки та локалізація                                    | Характерні особливості («червоні прапорці»)                                                                                                   |
|--------------------------|------------------------------------------------------------------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <b>Синці та гематоми</b> | Щоки, очі, вуха, шия, тулуб, сідниці, внутрішня поверхня стегон. | Мають чіткі контури предметів (ремінь, рука, шнур). Знаходяться на м'яких частинах тіла (випадкові травми зазвичай на лобі, ліктях, колінах). |
| <b>Опіки</b>             | Чітко окреслені межі («шкарпетки» або «рукавички»), сліди від    | Відсутність бризок при термічних опіках свідчить про навмисне занурення в окріп.                                                              |

Продовження таблиці 1.1

|                                       |                                                                                     |                                                                                                  |
|---------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------|--------------------------------------------------------------------------------------------------|
|                                       | сигарет, праски.                                                                    | Симетричність травм.                                                                             |
| <b>Переломи</b>                       | Переломи різного терміну давності на рентгені; травми ребер, черепа, довгих кісток. | Відсутність логічного пояснення механізму травми. Переломи у дітей до 1 року (які ще не ходять). |
| <b>Черепно-мозкові травми</b>         | Гематоми на волосистій частині голови, відшарування сітківки, набряк мозку.         | Синдром струшеної дитини (SBS): внутрішні пошкодження без видимих зовнішніх ознак на голові.     |
| <b>Укуси</b>                          | Чіткі відбитки зубів, зазвичай мають дугоподібну форму.                             | Відстань між іклами понад 3 см зазвичай вказує на те, що укус залишено дорослою людиною.         |
| <b>Пошкодження внутрішніх органів</b> | Біль у животі, блювота, внутрішні кровотечі без видимих зовнішніх ран.              | Виникають внаслідок сильних ударів кулаком або ногами в ділянку живота.                          |

### Основні форми домашнього насильства над дітьми

На основі практичного досвіду роботи з сім'ями виділяють такі форми домашнього насильства над дітьми:

- фізичне насильство;
- психологічне та емоційне насильство;
- сексуальне насильство;
- економічне насильство;
- залякування та погрози;
- ізоляція дитини;
- використання привілеїв дорослих;
- примушування дитини бути свідком насильства над іншими членами сім'ї.

Кожна з цих форм негативно впливає на емоційний стан дитини, її поведінку, самооцінку та подальший психічний розвиток.

## Соціальні наслідки домашнього насильства

Діти, які зазнають насильства в сім'ї, часто відчують самотність, страх і безпорадність. Вони можуть звинувачувати себе у поведінці батьків, втрачати довіру до дорослих та уникати спілкування з однолітками.

Тривале перебування у травматичному середовищі спричиняє:

- труднощі соціальної адаптації;
- порушення комунікативних навичок;
- недовіру до людей;
- проблеми у побудові близьких стосунків у дорослому житті.

Якщо дитина своєчасно не отримує підтримки, наслідки пережитого насильства можуть зберігатися протягом багатьох років та проявлятися у вигляді депресивних розладів, посттравматичного стресового розладу, психосоматичних захворювань і повторення моделей насильницької поведінки у власній сім'ї.

Роль соціального працівника у роботі з дітьми, які постраждали від домашнього насильства

Соціальні працівники відіграють важливу роль у захисті дітей, які постраждали від домашнього насильства. Їхня діяльність спрямована на забезпечення безпеки дитини, захист її прав та організацію комплексної допомоги.

Основними напрямками роботи є:

- виявлення фактів насильства;
- оцінка умов проживання дитини;
- взаємодія з освітніми, медичними та правоохоронними установами;
- надання психологічної підтримки;
- соціальний супровід сім'ї;
- створення безпечного середовища для розвитку дитини.

Соціальний працівник виступає не лише фахівцем, а й людиною, яка допомагає дитині відновити довіру до світу та відчувати підтримку.

Отже, домашнє насильство негативно впливає на всі сфери розвитку дитини — емоційну, когнітивну, поведінкову та соціальну. Його наслідки проявляються у формуванні тривожності, низької самооцінки, труднощів соціалізації, агресивної або замкнутої поведінки, а також психосоматичних порушень. Особливо небезпечним є те, що травматичний досвід дитинства може зберігатися у дорослому житті та впливати на психічне здоров'я людини, її стосунки з оточенням і здатність до повноцінної самореалізації.

Саме тому важливого значення набувають своєчасне виявлення випадків домашнього насильства, організація комплексної соціально-педагогічної допомоги та створення безпечного середовища для дитини. Ефективна підтримка з боку соціальних працівників, педагогів, психологів і суспільства загалом сприяє подоланню наслідків травматичного досвіду та забезпечує умови для гармонійного розвитку особистості дитини.

### **1.3 Нормативно-правове забезпечення захисту дітей, які зазнали домашнього насильства в сім'ї**

Законодавча база України визначає насильство як складову жорстокого поводження з дітьми в Законі України № 2229-VIII «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 року набув чинності 7 січня 2018 року (опублікований 6 січня 2018 року)[29]:

- Дитина, яка постраждала від домашнього насильства (далі - постраждала дитина), - особа, яка не досягла 18 років та зазнала домашнього насильства у будь-якій формі або стала свідком (очевидцем) такого насильства;

- домашнє насильство - діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає

(проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь;

– запобігання домашньому насильству - система заходів, що здійснюються органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями, а також громадянами України, іноземцями та особами без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, та спрямовані на підвищення рівня обізнаності суспільства щодо форм, причин і наслідків домашнього насильства, формування нетерпимого ставлення до насильницької моделі поведінки у приватних стосунках, небайдужого ставлення до постраждалих осіб, насамперед до постраждалих дітей, викорінення дискримінаційних уявлень про соціальні ролі та обов'язки жінок і чоловіків, а також будь-яких звичаїв і традицій, що на них ґрунтуються;

– кривдник - особа, яка вчинила домашнє насильство у будь-якій формі;

– програма для кривдника - комплекс заходів, що формується на основі результатів оцінки ризиків та спрямований на зміну насильницької поведінки кривдника, формування у нього нової, неагресивної психологічної моделі поведінки у приватних стосунках, відповідального ставлення до своїх вчинків та їх наслідків, у тому числі до виховання дітей, на викорінення дискримінаційних уявлень про соціальні ролі та обов'язки жінок і чоловіків;

– програма для постраждалої особи - комплекс заходів, спрямованих на позбавлення емоційної залежності, невпевненості у собі та формування у постраждалої особи здатності відстоювати власну гідність, захищати свої права у приватних стосунках, у тому числі за допомогою уповноважених органів державної влади, органів місцевого самоврядування;

– протидія домашньому насильству - система заходів, що здійснюються органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями, а також громадянами України, іноземцями та особами без громадянства, які

перебувають в Україні на законних підставах, та спрямовані на припинення домашнього насильства, надання допомоги та захисту постраждалій особі, відшкодування їй завданої шкоди, а також на належне розслідування випадків домашнього насильства, притягнення до відповідальності кривдників та зміну їхньої поведінки;

- терміновий заборонний припис стосовно кривдника - спеціальний захід протидії домашньому насильству, що вживається уповноваженими підрозділами органів Національної поліції України як реагування на факт домашнього насильства та спрямований на негайне припинення домашнього насильства, усунення небезпеки для життя і здоров'я постраждалих осіб та недопущення продовження чи повторного вчинення такого насильства;

- фізичне насильство - форма домашнього насильства, що включає ляпаси, стусани, штовхання, щипання, шмагання, кусання, а також незаконне позбавлення волі, нанесення побоїв, мордування, заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, залишення в небезпеці, ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, заподіяння смерті, вчинення інших правопорушень насильницького характеру;

- психологічне насильство - форма домашнього насильства, що включає словесні образи, погрози, у тому числі щодо третіх осіб, приниження, переслідування, залякування, інші діяння, спрямовані на обмеження волевиявлення особи, контроль у репродуктивній сфері, якщо такі дії або бездіяльність викликали у постраждалої особи побоювання за свою безпеку чи безпеку третіх осіб, спричинили емоційну невпевненість, нездатність захистити себе або завдали шкоди психічному здоров'ю особи;

- сексуальне насильство - форма домашнього насильства, що включає будь-які діяння сексуального характеру, вчинені стосовно повнолітньої особи без її згоди або стосовно дитини незалежно від її згоди, або в присутності дитини, примушування до акту сексуального характеру з третьою особою, а також інші правопорушення проти статевої свободи чи

статевої недоторканості особи, у тому числі вчинені стосовно дитини або в її присутності;

– економічне насильство - форма домашнього насильства, що включає умисне позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна, коштів чи документів або можливості користуватися ними, залишення без догляду чи піклування, перешкоджання в отриманні необхідних послуг з лікування чи реабілітації, заборону працювати, примушування до праці, заборону навчатися та інші правопорушення економічного характеру.

Правові аспекти захисту та соціальної роботи з дітьми, які зазнали домашнього насильства, включають законодавство, що регулює діяльність установ, які надають такий захист. В Україні основними організаціями, що займаються цими питаннями, є служби у справах дітей, притулки для дітей, Національна поліція України та інші установи. Прийняття правових актів сприяє зниженню рівня домашнього насильства. Важливим моментом є те, що законодавство визначає підстави для вжиття заходів щодо запобігання насильству, а саме – заява про допомогу від жертви насильства.

Першим міжнародним документом, який торкнувся питання прав дитини, стала Женевська декларація 1924 року, метою якої було створення умов для забезпечення нормального фізичного і розумового розвитку дітей та їхнього права на допомогу, належну освіту і захист.

Іншим важливим документом є Загальна декларація прав людини, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року (діє з 1976 року). Ця Декларація стала першим документом, який заклав основи захисту прав дитини. У подальшому Декларація була розвинута в пакет прав людини, який визнає рівні права за всіма дітьми та гарантує вирішення їхніх основних соціальних проблем. 20 листопада 1959 року Генеральна Асамблея ООН прийняла Декларацію прав дитини - документ, що визначає становище дітей у сучасному суспільстві. Декларація, що складається з десяти принципів, проголошує, що закон повинен забезпечити необхідний соціальний захист, умови і можливості для фізичного, розумового, морального і духовного

розвитку дітей незалежно від кольору шкіри, мови, статі і віросповідання. Конституція України вперше прямо вказує, що насильство та жорстоке поводження з дітьми переслідуються за законом, а також гарантує державне піклування та захист дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування (стаття 52). Нормативно-правову базу складають Конституція України[14], відповідні Закони України, укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України та відомчі нормативно-правові акти і державні програми. Відповідно до положень Конституції України та Конвенції ООН про права дитини, 26 квітня 2001 року в Україні було прийнято Закон «Про охорону дитинства»[31]. Закон визначає охорону дитинства як стратегічний пріоритет держави з метою забезпечення реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіти, соціальний захист і всебічний розвиток та встановлює основні засади державної політики у цій сфері.

Отже, до Міжнародних правових документів, які спрямовані на подолання насильства над дітьми відносяться:

- Загальна декларація прав людини (10.12.1948)[8];
- Декларація прав дитини (20.11.1959)[14];
- Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (16.12.1966);
- Конвенція про права дитини (20.11.1989)[9];
- Закон України «Про охорону дитинства» (26.04.2001, остання редакція – 04.03.2026)[31];
- Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» (21.06.2001, остання редакція – 27.09.2025)[33];
- Кримінальний кодекс України (05.04.2001, остання редакція – 15.04.2026)[15];
- Про запобігання та протидію домашньому насильству. Закон України № 2229-VIII. 2017. (07.12.2017, остання редакція 19.12.2024)[29];

– Сімейний кодекс України (10.01.2002, остання редакція – 04.03.2026)[36];

– Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та інших законів України у зв'язку з ратифікацією Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (22.05.2024)[28];

– Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 23.01.2004 р. №38 “Про затвердження заходів щодо виконання Закону України «Про попередження насильства в сім'ї та Примірного положення про центр медико-соціальної реабілітації жертв насильства в сім'ї»[21];

– Указ президента України від 5.05.2008 р. №411/2008 «Про заходи щодо забезпечення захисту прав і законних інтересів дітей»(остання редакція 11.06.2014, підстава 503/2014)[18];

– Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства стосовно протидії насильству в сім'ї» (25.09.2008, остання редакція 07.01.2018)[29].

В Україні сформовано нормативно-правову базу, що регламентує роботу правоохоронних структур у сфері протидії домашньому насильству. Ці акти спрямовані на захист громадян, а також на розробку механізмів запобігання та вчасного припинення таких правопорушень.

Діти мають право особисто звертатися до органів опіки та піклування, служби у справах неповнолітніх, центрів соціального обслуговування сім'ї, дітей та підлітків та інших уповноважених органів для захисту своїх прав, свобод і законних інтересів. Закон «Про запобігання та протидію домашньому насильству» встановлює перелік органів та організацій, відповідальних за здійснення заходів щодо запобігання насильству в сім'ї[30].

Такими органами є:

– спеціально уповноважений орган виконавчої влади з питань сім'ї, дітей та молоді;

- відповідні підрозділи органів внутрішніх справ (нині — Національна поліція);
- органи опіки і піклування;
- спеціалізовані установи для осіб, які постраждали від насильства в сім'ї (кризові центри, притулки тощо);
- центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді;
- органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування;
- підприємства, установи і організації незалежно від форми власності, які можуть брати участь у здійсненні заходів;
- громадські організації та окремі громадяни, які надають допомогу постраждалим.

Ці організації мають різні обов'язки і тому повинні співпрацювати один з одним. Це забезпечить майже повне розуміння кожного окремого випадку і зробить допомогу жертвам домашнього насильства простішою та ефективнішою.

Закон «Про запобігання та протидію домашньому насильству»[29] передбачає спеціальні заходи органів та установ для запобігання домашньому насильству:

- Виявлення фактів домашнього насильства (збір інформації, реагування на звернення громадян, повідомлення установ, самостійне виявлення уповноваженими суб'єктами);
- Оцінка ризиків та рівня загрози (визначення небезпеки для життя і здоров'я постраждалих, у тому числі дітей);
- Невідкладне реагування на випадки насильства (виїзд поліції, припинення правопорушення, забезпечення безпеки);
- Винесення термінового заборонного припису стосовно кривдника (зобов'язання залишити місце проживання, заборона контакту, наближення тощо);

- Застосування обмежувального припису судом (довгострокові обмеження прав кривдника щодо постраждалої особи);
- Постановка кривдника на профілактичний облік та проведення з ним індивідуальної профілактичної роботи;
- Направлення кривдника на проходження програм для кривдників (корекція агресивної поведінки, попередження рецидивів);
- Надання постраждалим особам комплексної допомоги (соціальної, психологічної, медичної, правової);
- Направлення постраждалих до спеціалізованих служб підтримки (притулки, кризові кімнати, мобільні бригади, денні центри);
- Забезпечення тимчасового притулку та безпечного місця перебування (особливо для дітей і осіб із груп ризику);
- Соціальний супровід сімей, у яких вчинено насильство;
- Захист прав та інтересів дітей (у тому числі вилучення дитини з небезпечного середовища, участь служби у справах дітей);
- Залучення органів опіки і піклування для вирішення питань щодо дітей та недієздатних осіб;
- Притягнення кривдників до відповідальності (адміністративної або кримінальної);
- Взаємодія суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері протидії насильству (поліція, соціальні служби, освітні та медичні заклади, суди, органи місцевого самоврядування);
- Проведення інформаційно-просвітницької та профілактичної роботи (формування нетерпимого ставлення до насильства);
- Виявлення та усунення причин і умов, що сприяють насильству;
- Ведення обліку випадків домашнього насильства та здійснення моніторингу ефективності заходів;
- Координація діяльності на державному та місцевому рівнях (розробка і реалізація програм, міжвідомча співпраця).

Відповідно до Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»[29], підставою для вжиття заходів з попередження насильства в сім'ї є: повідомлення про факт домашнього насильства (усне або письмове) від постраждалої особи чи іншої особи; виявлення ознак домашнього насильства уповноваженими суб'єктами (поліція, соціальні служби, медики тощо); звернення постраждалої особи за допомогою; інформація, отримана з інших джерел, що свідчить про можливе вчинення насильства.

Тобто достатньою підставою є будь-яка інформація чи сигнал, який вказує на можливе домашнє насильство — не обов'язково офіційна заява від самої постраждалої особи.

Орган, який отримав заяву чи повідомлення про вчинення домашнього насильства або реальну загрозу його вчинення, зобов'язаний розглянути заяву чи повідомлення та вжити заходів щодо запобігання домашньому насильству в межах своєї компетенції та у спосіб, передбачений законом.

Особи, які вчинили домашнє насильство або щодо яких існує обґрунтована підозра у його вчиненні, беруться на профілактичний облік уповноваженими підрозділами Національної поліції України. Такий облік здійснюється з метою контролю поведінки кривдника та недопущення повторних випадків насильства.

Підставами для взяття на облік є, зокрема:

- складення адміністративного протоколу за фактом домашнього насильства;
- винесення термінового заборонного припису;
- відкриття кримінального провадження;
- інша підтверджена інформація про вчинення насильства.

Зняття з профілактичного обліку здійснюється тим самим органом поліції, який його встановив, у разі якщо:

- протягом визначеного строку (як правило, одного року) особа не вчиняла повторних випадків домашнього насильства;

- відсутні підстави вважати, що ризик повторного насильства зберігається;

- особа виконала заходи, передбачені законом (наприклад, проходження корекційної програми — за наявності такого обов’язку).

Правові аспекти соціальної роботи, особливо в контексті захисту дітей, які зазнали домашнього насильства, є важливою складовою системи соціального захисту в Україні. Згідно з українським законодавством, діти, які стали жертвами насильства в сім’ї, мають право на спеціалізовану допомогу, зокрема на психологічну, медичну та соціальну підтримку. Закони, такі як Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»[29] та Кодекс України про адміністративні правопорушення[28], забезпечують правове підґрунтя для захисту найменших членів суспільства, закладаючи обов’язки для державних органів та соціальних працівників щодо своєчасного реагування на випадки насильства. Важливими аспектами є також інтеграція міжвідомчих підходів у наданні допомоги постраждалим дітям, що охоплює навчання соціальних працівників, правоохоронців та медичних працівників в питаннях виявлення і реагування на випадки домашнього насильства.

Відповідна правова база не лише забезпечує захист дітей в актуальних ситуаціях, але й сприяє формуванню належного рівня обізнаності суспільства про проблему домашнього насильства, що в свою чергу може зменшити кількість таких випадків у майбутньому. Таким чином, комплексний підхід до законодавчого регулювання, підготовки фахівців та просвітницької роботи у цій сфері є запорукою ефективного захисту дітей, які зазнали насильства в сім’ї, і формування безпечного середовища для їх розвитку і благополуччя.

## РОЗДІЛ 2. ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ ВІД ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА В СІМ'Ї

### 2.1. Форми і методи соціально-педагогічної роботи з дітьми, які зазнали домашнього насильства в сім'ї

*Домашнє насильство* – це серйозна соціально-педагогічна проблема, яка руйнує життя мільйонів дітей у всьому світі. Діти, які зазнають насильства вдома, страждають не лише від фізичної травми, а й від глибоких психологічних наслідків, які впливають на їхній розвиток, поведінку та соціальну адаптацію. У зв'язку з цим соціально-педагогічна робота з дітьми, які зазнали домашнього насильства, є критично важливою для їхньої реабілітації, захисту та забезпечення процвітаючого майбутнього[3].

*Етапи соціально-педагогічної роботи з дітьми, які зазнали домашнього насильства*, зазвичай вибудовуються послідовно — від виявлення проблеми до повної соціальної реабілітації дитини. Важливо, щоб на кожному етапі враховувалися індивідуальні потреби дитини та дотримувався принцип найкращих інтересів дитини[26].

Процес соціальної роботи з дитиною, яка стала жертвою домашнього насильства, є багаторівневим і вимагає комплексного підходу[5]. Його можна розділити на кілька ключових етапів:

1. *Виявлення та ідентифікація*: Перший і, мабуть, найважливіший крок — це вчасно помітити й розпізнати випадки домашнього насильства. Інформація про це може надходити від самої дитини, її родичів, друзів, учителів, лікарів або будь-кого, хто з нею спілкується. Дуже важливо, щоб люди були обізнані про ознаки насильства — тоді вони зможуть швидше зрозуміти, що щось не так, і повідомити про проблему. Звертати увагу варто на фізичні ушкодження, зміни в поведінці (наприклад, дитина може стати тривожною, замкнутою або навпаки агресивною), труднощі в навчанні чи часті пропуски занять.

2. *Оцінка ризиків та потреб:* Після виявлення випадку насильства важливо уважно проаналізувати ситуацію та оцінити ризики для дитини, а також її основні потреби. Потрібно з'ясувати, наскільки серйозним було насильство, як часто воно повторюється, чи є в родині зброя, а також чи мають батьки залежності (наприклад, від алкоголю чи наркотиків) або психічні розлади. Не менш важливо зрозуміти, чи має дитина підтримку з боку оточення. Оцінюючи потреби, слід визначити, яка допомога необхідна дитині: медична, психологічна, чи потрібне безпечне місце для проживання, юридична підтримка або допомога з навчанням.

3. *Планування та впровадження втручань:* На основі оцінки ризиків та потреб соціальний працівник розробляє індивідуальний план втручання для кожної дитини. Цей план повинен враховувати вік дитини, психологічний стан, особливості сім'ї та наявні ресурси. План може включати:

1. *Забезпечення безпеки дитини:* Це може включати тимчасове вилучення дитини з небезпечного середовища та розміщення її в притулку, у безпечному сімейному домі або під опікою родичів.

2. *Надання медичної допомоги:* Забезпечення дитині доступу до медичного обстеження та лікування фізичних травм.

3. *Надання психологічної підтримки:* Забезпечення дитині індивідуальної або групової терапії для опрацювання травматичного досвіду та розвитку стратегій подолання стресу.

4. *Надання правової допомоги:* Забезпечення дитині та її законному представнику доступу до правової консультації та допомоги у захисті її прав.

5. *Надання освітніх послуг:* Забезпечення дитині можливості продовжити навчання та відвідувати школу, а також надання їй додаткової підтримки в навчанні, якщо це необхідно[25].

6. *Робота з сім'єю:* У випадках, коли це можливо і безпечно, соціальний працівник може працювати з сім'єю дитини, надаючи їм підтримку та допомогу у вирішенні проблем, які призвели до насильства. Це може включати консультування батьків з питань виховання дітей, навчання

їх ненасильницьким методам вирішення конфліктів, надання їм допомоги у подоланні залежностей та психічних розладів.

4. *Моніторинг та оцінка результатів:* Після реалізації плану інтервенцій, соціальний працівник проводить моніторинг ситуації дитини та її сім'ї, щоб переконатися, що дитина перебуває в безпеці та отримує необхідну підтримку. Він також оцінює ефективність впроваджених заходів та, за необхідності, вносить корективи до плану.

5. *Закриття справи:* Після того, як дитина досягне стабільного стану, її потреби будуть задоволені, а ризики насильства мінімізовані, справу можна закрити. Однак соціальний працівник повинен забезпечити дитині та її родині доступ до подальшої підтримки, якщо це необхідно.

*Форми та методи соціально-педагогічної роботи з дітьми, які зазнали домашнього насильства:*

Соціальні працівники використовують широкий спектр форм та методів для допомоги дітям, які зазнали домашнього насильства[18].

*Форми* соціально-педагогічної роботи з дітьми, які зазнали домашнього насильства в сім'ї, є різноманітними і спрямовані на комплексний захист, підтримку та реабілітацію дитини. Основні форми роботи включають:

Індивідуальну роботу

- Психологічне консультативне супроводження дитини;
- Індивідуальні бесіди, корекційно-розвивальні заняття;
- Надання інформації та підтримки щодо власних прав і ресурсів допомоги;

Групову роботу

- Психологічні тренінги та групи підтримки для постраждалих дітей;
- Розвивальні та соціалізуючі ігри, арт-терапія;
- Групи взаємодопомоги, де діти можуть поділитися своїм досвідом у безпечній атмосфері;

Роботу з сім'єю

- Соціально-педагогічне консультування батьків або опікунів, мотивування до змін у поведінці;
- Проведення сімейних тренінгів, медіації та посередництва для відновлення позитивних взаємин;
- Виявлення факторів ризику та допомога у створенні безпечного сімейного середовища;

#### Взаємодія з іншими інституціями

- Співпраця з органами опіки, поліцією, медичними закладами;
- Спільне планування заходів захисту і підтримки дитини;
- Направлення на спеціалізовані соціальні, юридичні та медичні послуги;

#### Просвітницька діяльність

- Організація заходів, спрямованих на підвищення обізнаності дітей та дорослих про проблему домашнього насильства;
- Інформаційні кампанії та профілактичні програми в освітніх закладах;

Загалом, соціально-педагогічна робота має бути системною, відповідати віковим та індивідуальним особливостям дитини, а також сприяти її психологічній безпеці та соціальній адаптації.

Вибір конкретного *методу* також залежить від віку дитини, її психологічного стану, виду насильства, яке вона пережила, та інших факторів.

– *Ігрова терапія* — це ефективний підхід у роботі з маленькими дітьми, яким складно висловлювати свої почуття словами. У процесі такої терапії дитина застосовує іграшки, ігри та різноманітні творчі матеріали, щоб передати свої емоції та внутрішні переживання[7].

– *Когнітивно-поведінкова терапія* (КПТ) вважається одним із дієвих підходів у роботі з підлітками та дорослими, які пережили домашнє насильство. Її суть полягає в тому, щоб допомогти людині усвідомити власні негативні думки та переконання, що сформувалися під впливом

травматичного досвіду, а також поступово змінити їх на більш конструктивні й підтримувальні. Це сприяє покращенню емоційного стану та формуванню здоровіших моделей поведінки.

– *Травма-фокусована когнітивно-поведінкова терапія (TF-CBT)* є спеціалізованим напрямом когнітивно-поведінкової терапії, орієнтованим на роботу з дітьми, які пережили психотравмуючі події, зокрема домашнє насильство. Її застосування спрямоване на допомогу дитині в опрацюванні травматичного досвіду, зниженні рівня тривожності та депресивних проявів, а також формуванні ефективних навичок подолання стресу і емоційної саморегуляції.

– *Групова терапія:* Групова терапія може бути корисним доповненням до індивідуального консультування. Група дає дитині можливість поспілкуватися з іншими дітьми, які пережили подібний досвід, відчувати себе не самотньою, обмінятися досвідом та отримати підтримку.

– *Сімейне консультування (терапія):* Сімейне консультування може бути корисним у випадках, коли можливо і безпечно працювати з сім'єю дитини. Сімейне консультування може допомогти членам сім'ї налагодити здорові стосунки, покращити комунікацію, вирішувати конфлікти ненасильницьким способом та подолати проблеми, які призвели до насильства[12].

– *Соціальна підтримка:* Соціальна підтримка від сім'ї, друзів, вчителів, однолітків та інших членів громади може бути дуже важливою для дітей, які зазнали домашнього насильства. Соціальні працівники можуть допомогти дитині налагодити та підтримувати здорові соціальні зв'язки.

– *Просвітницькі програми:* Просвітницькі програми, спрямовані на підвищення обізнаності про домашнє насильство та його наслідки, можуть бути корисними для профілактики насильства та для допомоги дітям, які зазнали насильства. Соціальні працівники можуть проводити просвітницькі лекції та тренінги для дітей, батьків, вчителів та інших членів громади.

– *Адвокація:* Соціальні працівники можуть виступати в ролі адвоката для дітей, які зазнали домашнього насильства, допомагаючи їм отримати доступ до необхідних послуг та захищаючи їхні права. Це може включати представництво інтересів дитини в суді, звернення до органів влади з вимогами забезпечити безпеку дитини, а також захист дитини від стигматизації та дискримінації.

*Ключові принципи соціально-педагогічної роботи з дітьми, які зазнали домашнього насильства:*

Успішна соціально-педагогічна робота з дітьми, які зазнали домашнього насильства, ґрунтується на дотриманні кількох ключових принципів:

– *Найкращі інтереси дитини:* Принцип найкращих інтересів дитини передбачає, що всі рішення та дії соціального працівника мають бути спрямовані насамперед на забезпечення її безпеки, добробуту та повноцінного розвитку. Це означає, що саме потреби та інтереси дитини повинні бути головним орієнтиром у процесі прийняття будь-яких рішень.

– *Конфіденційність:* Інформація, отримана від дитини, повинна бути конфіденційною та не розголошуватися без її згоди, за винятком випадків, коли є ризик для життя або здоров'я дитини або інших осіб.

– *Повага до дитини:* Соціальний працівник повинен ставитися до дитини з повагою та гідністю, враховувати її погляди та побажання, а також заохочувати її до активної участі у процесі реабілітації.

– *Неупередженість:* Соціальний працівник повинен бути неупередженим та не допускати дискримінації дитини за жодною ознакою (вік, стать, раса, етнічне походження, релігія, соціальний статус тощо).

– *Компетентність:* Соціальний працівник повинен мати відповідні знання та навички для ефективної роботи з дітьми, які зазнали домашнього насильства. Він повинен постійно підвищувати свою кваліфікацію та бути в курсі новітніх досліджень та практик у цій сфері[3].

– *Міжвідомча співпраця:* Соціально-педагогічна робота з дітьми, які зазнали домашнього насильства, вимагає співпраці між різними відомствами та організаціями, такими як соціальні служби, правоохоронні органи, медичні заклади, освітні установи та громадські організації.

Проблеми та виклики в соціально-педагогічній роботі з дітьми, які зазнали домашнього насильства:

Соціально-педагогічна робота з дітьми, які постраждали від домашнього насильства, є одним із найскладніших напрямків сучасної соціальної педагогіки та психології. Травма, отримана в колі сім'ї — місці, яке мало б бути найбезпечнішим — має глибокий і тривалий вплив на психічний розвиток, соціалізацію та майбутнє дитини[5].

– *Недостатнє фінансування:* Брак фінансових ресурсів обмежує можливості соціальних служб надавати повний спектр необхідних послуг дітям, які зазнали домашнього насильства.

– *Брак кваліфікованих кадрів:* Нестача кваліфікованих соціальних працівників, які мають досвід роботи з дітьми, які зазнали домашнього насильства, ускладнює надання якісної допомоги.

– *Стигматизація:* Стигматизація домашнього насильства та жертв насильства ускладнює виявлення випадків насильства та звернення за допомогою.

– *Травматичний вплив на соціальних працівників:* Робота з дітьми, які пережили травматичні події, може мати негативний вплив на соціальних працівників, призводячи до вигорання та професійного стресу.

– *Складність доступу до дітей у віддалених регіонах:* Діти, які проживають у віддалених регіонах, часто мають обмежений доступ до соціальних послуг.

Соціально-педагогічна робота з дітьми, які постраждали від домашнього насильства, має надзвичайно важливе значення для їхнього відновлення, захисту та побудови безпечного і стабільного майбутнього. Її результативність значною мірою залежить від цілісного підходу, що охоплює

своєчасне виявлення випадків насильства, глибоку оцінку ризиків і потреб дитини, розробку та реалізацію плану допомоги, а також подальший контроль і аналіз досягнутих результатів.

У своїй роботі соціальні працівники застосовують різноманітні методи: індивідуальні й групові консультації, роботу з сім'єю, надання соціальної підтримки, проведення освітніх заходів та захист інтересів дитини. В основі ефективної допомоги лежать важливі принципи — пріоритет інтересів дитини, дотримання конфіденційності, поважне ставлення, неупередженість, професійність і тісна взаємодія між різними службами[2].

Подолання проблем і викликів, з якими стикаються соціальні служби, можливе лише за умови спільної роботи держави, громадських організацій і всього суспільства. Важливо не лише збільшувати фінансування соціальних послуг, а й приділяти увагу професійному розвитку соціальних працівників, активно протидіяти стигматизації теми домашнього насильства та гарантувати рівний доступ до допомоги для дітей у всіх регіонах країни.

Підтримка і розвиток соціальної роботи з дітьми, які пережили насильство, — це не просто допомога окремим сім'ям, а внесок у формування здорового, безпечного та успішного суспільства в майбутньому.

## **2.2. Аналіз досвіду соціально-педагогічної роботи з дітьми в ЗЗСО, які зазнали домашнього насильства в сім'ї**

Аналіз досвіду соціально-педагогічної роботи в ЗЗСО з дітьми, які постраждали від домашнього насильства в сім'ї на прикладі Корюківського ліцею №1 Корюківської міської ради Чернігівської області демонструє комплексну модель реагування, яка враховує як загальнонаціональні стандарти, так і специфіку прифронтового регіону. Робота з дітьми, які постраждали від домашнього насильства в сім'ї, у цьому закладі інтегрована в загальну систему психосоціальної підтримки та безпеки.

Корюківська громада перебуває в безпосередній близькості до кордону, що накладає відбиток на психоемоційний стан родин. Соціальний педагог ліцею фіксує, що хронічний воєнний стрес, економічна нестабільність та внутрішні переміщення (ВПО) виступають каталізаторами сімейної напруги. Це часто призводить до прихованого психологічного чи фізичного домашнього насильства в сім'ї, де діти стають або безпосередніми жертвами, або свідками. Заклад загальної середньої освіти (ЗЗСО) за таких обставин залишається головним, а іноді єдиним безпечним простором та інститутом раннього виявлення таких випадків. Провідна роль у цьому процесі належить соціальному педагогу, який в умовах дефіциту вузькопрофільних фахівців інтегрує у своїй діяльності діагностичну, захисну, корекційну та посередницьку функції.

Корюківський ліцей №1 забезпечує навчання 647 учнів. Особливістю функціонування закладу є його географічна близькість до державного кордону, що зумовлює постійний безпековий ризик та потребу в періодичному переведенні освітнього процесу в дистанційний або змішаний формати.

Соціально-педагогічний супровід у ліцеї побудовано на принципах системності, конфіденційності та дитиноцентризму. Робота базується на тісній внутрішній взаємодії соціального педагога з класними керівниками та адміністрацією, а також на зовнішній координації з суб'єктами міжвідомчої співпраці.

Оскільки діти вкрай рідко відкрито повідомляють про факти жорстокого поводження через страх покарання, почуття провини або тотальну залежність від кривдника, соціальним педагогом ліцею розроблено алгоритм раннього виявлення ознак домашнього насильства. Первинний скринінг здійснюється через систематичне педагогічне спостереження за поведінкою учнів. Сформовано карту поведінкових маркерів, на які звертають увагу вчителі-предметники та класні керівники:

- Психоемоційні прояви: підвищена безпричинна тривожність, замкнутість, різкі спалахи агресії, емоційна лабільність, депресивні стани.
- Соціально-поведінкові прояви: страх перед тілесним контактом, панічне побоювання дорослих, небажання повертатися додому після уроків, прагнення залишатися в ліцеї якомога довше.
- Шкільні маркери: різке та нетипове погіршення успішності, хронічні пропуски занять без поважних причин, втрата концентрації уваги.
- Фізичні та зовнішні ознаки: неохайний вигляд, систематична відсутність шкільного приладдя (як маркер економічного недбальства), наявність тілесних ушкоджень (синці, подряпини, опіки), які дитина намагається приховати під одягом із довгими рукавами навіть у теплу погоду.

Особлива група уваги для соціального педагога — діти з родин ВПО, сім'ї військовослужбовців, які перебувають у стані адаптації до цивільного життя, та родини, які опинилися у складних життєвих обставинах (СЖО).

Емпіричне дослідження з метою оцінки реального стану поширеності сімейної напруги та її впливу на підлітків проводилося соціальним педагогом на базі Корюківського ліцею №1 протягом 2025–2026 навчального року.

Об'єкт дослідження: учні 6–9 класів у кількості 134 осіб. Вибір цієї вікової групи обґрунтований тим, що підлітковий вік є критичним періодом формування самосвідомості. Під дією хронічного домашнього тиску класичні підліткові реакції деформуються:

- Реакція емансипації (прагнення до автономії) трансформується у повне відчуження від родини, втечі з дому або занурення в девіантну поведінку.
- Реакція групування з однолітками стає компенсацією дефіциту безпеки, що за латентного насильства штовхає підлітка до маргінальних компаній.
- Реакція захоплення (хобі) повністю згасає через депресивний синдром.

Для забезпечення об'єктивності та релевантності результатів соціальний педагог адаптував та застосував дві стандартизовані методики:

- Методика «Оцінка поведінкових та комунікативних маркерів сімейного благополуччя дитини» (модифікований опитувальник на 10 цільових запитань із закритими варіантами відповідей). Мета: диференціація рівнів психосоціального клімату в родині та фіксація ознак прихованого фізичного або психологічного тиску.

- Методика діагностики рівня шкільної та особистісної тривожності Філіпса (адаптований варіант, 10 релевантних питань). Мета: виявлення внутрішніх синдромів, спричинених сімейним деструктом (страх невідповідності очікуванням, синдром беззахисності тощо).

Обробка даних методики «Оцінки поведінкових та комунікативних маркерів сімейного благополуччя дитини» дозволила розподілити 134 респондентів за чотирма рівнями:

- Високий рівень благополуччя (сприятливий клімат) зафіксовано у 42% респондентів (56 учнів). Ці підлітки набрали найменшу кількість балів (від 0 до 5), що свідчить про здорову та підтримувальну атмосферу вдома. У їхніх родинах конфлікти й суперечки вирішуються конструктивно — шляхом відкритого обговорення та пошуку компромісів. Підлітки демонструють високий рівень довіри до батьків, не мають панічного страху перед помилками чи можливим покаранням за них, а також відзначають міцний, здоровий сон та загальне почуття безпеки.

- Середній рівень (приховане напруження або знижена адаптація) виявлено у 31% опитаних (42 учні). Підлітки цієї групи (набрали 6–10 балів) не зазнають явного чи жорстокого насильства, проте фіксують періодичний психологічний і авторитарний тиск з боку дорослих. У таких сім'ях часто домінує виховання за принципом «батьки завжди праві», а думка дитини не враховується. В освітньому середовищі ці учні поведуться занадто обережно у висловлюваннях та діях, тому вони потребують постійного превентивного нагляду з боку соціального педагога.

– Знижений рівень (зона ризику / емоційне зневаження та тиск) властивий 18% підлітків (24 учні). Показники в межах 11–15 балів чітко вказують на активну роботу психологічних захисних механізмів. Намагаючись приховати реальний стан справ у родині, підлітки схильні вигадувати «ідеальні історії» про своє дозвілля та вихідні, яких насправді не було. Вони часто замикаються в собі, мають стійкий страх перед реакцією батьків на будь-які навчальні чи життєві невдачі, що свідчить про хронічне емоційне відторгнення вдома.

– Критичний рівень (високий ризик домашнього насильства) діагностовано у 9% учнів (12 підлітків), які набрали від 16 до 20 балів. Ці результати є прямим тривожним сигналом про систематичне жорстоке поводження в родині (важкий психологічний пресинг або фізичні покарання). Для цієї групи дітей характерний перманентний страх повернення додому після уроків, через що вони шукають будь-який привід залишитися в школі чи побути на вулиці. Наслідком тривалого перебування в такому середовищі є глибокі психосоматичні розлади (постійні нічні жахи, тремор рук, хронічна втома) та тотальна недовіра до навколишнього світу й дорослих.

Аналіз відповідей за методикою Філіпса дозволив соціальному педагогу розкрити внутрішній зміст деструктивних станів учнів через три ключові синдроми:

– Страх невідповідності очікуванням оточуючих (виявлено у 22% учнів): підліткам важко утримувати темп навчання, у них фіксується постійний страх перед батьківським гнівом через оцінки. Це підтверджує наявність удома емоційного шантажу та покарань за найменші помилки.

– Загальна тривожність і страх самовираження (виявлено у 28% учнів): проявляється у сильному соматичному напруженні (тремтіння рук, тахікардія під час виклику до дошки чи публічного виступу). Домашній досвід пригнічення блокує базове почуття безпеки особистості.

– Низька психічна стійкість до стресу. Синдром беззахисності (виявлено у 14% учнів): підлітки відкрито зазначають, що почуваються

безпорадними, коли дорослі підвищують голос, і мріють, аби сімейні розмови припинилися. Цей показник прямо корелює із сумою зниженого та критичного рівнів сімейного деструкту.

З огляду на отримані дані, соціальний педагог ліцею реалізує диференційовану систему допомоги, що поєднує індивідуальні, групові та просвітницькі формати роботи.

Для кожної дитини, яка потрапляє до зниженого чи критичного рівня, соціальний педагог розробляє Індивідуальний план соціально-педагогічного супроводу. Цей документ містить чітку оцінку потреб дитини, визначення етапів роботи, фіксацію залучених служб та критерії моніторингу емоційного стану. У межах індивідуальної роботи проводяться регулярні бесіди в безпечній атмосфері «кабінету довіри», де виключається будь-який тиск чи засудження дій батьків (щоб не викликати в дитини когнітивного дисонансу та захисної агресії).

В умовах відсутності у штаті практичного психолога, соціальний педагог активно використовує методики арттерапії як інструмент емоційного розвантаження та невербального вираження пригнічених емоцій. Практичний досвід включає:

Проективне малювання та ізотерапію (робота з глибинними страхами через колір та форму).

Казкотерапію та метафоричні вправи для підлітків із метою формування стратегій подолання кризових ситуацій.

Дихальні техніки та заземлення (за рекомендаціями ВООЗ «Самодопомога плюс») для саморегуляції під час повітряних тривог або нападів паніки.

Для руйнування «культури замовчування» соціальний педагог проводить тренінги з розвитку емоційного інтелекту, безпечної поведінки та захисту особистих меж («Мої права та межі», «Протидія булінгу та сімейному насильству»). На базі ліцею діє система інформування учнів про

роботу національних гарячих ліній, телефонів довіри та алгоритмів дій у разі загрози життю.

Окремим, найбільш складним напрямом є робота з батьками. Вона передбачає підвищення їхньої педагогічної компетентності через тематичні всеобучі та індивідуальні консультації, де акцентується увага на недопустимості жорстоких методів виховання та роз'яснюються положення ст. 126-1 Кримінального кодексу України (кримінальна відповідальність за домашнє насильство).

Ефективність захисту прав дитини забезпечується суворим дотриманням алгоритму міжвідомчої взаємодії. Якщо в процесі роботи (через діагностику, спостереження чи звернення) соціальний педагог виявляє факт або обґрунтовану підозру на домашнє насильство, запускається чіткий правовий механізм. Алгоритм дій та етапи міжвідомчої взаємодії описані в Таблиці 2.1

#### Алгоритм дій та етапи міжвідомчої взаємодії

Таблиця 2.1

| Етап роботи                     | Відповідальні особи в ЗЗСО                    | Основний зміст дій                                                                                             | Терміни виконання |
|---------------------------------|-----------------------------------------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-------------------|
| 1. Первинна фіксація            | Класний керівник, вчителі, соціальний педагог | Виявлення видимих ознак чи отримання усного повідомлення від дитини; первинна фіксація у Картці спостереження. | Негайно           |
| 2. Інформування керівництва     | Соціальний педагог                            | Подання службової записки на ім'я директора ліцею про виявлений випадок / підозру.                             | Протягом 1 години |
| 3. Повідомлення зовнішніх служб | Адміністрація закладу (директор)              | Направлення офіційного повідомлення (клопотання) до Служби у справах                                           | Протягом 1 доби   |

Продовження Таблиці 2.1

|                                        |                                                            |                                                                                                                                                         |                            |
|----------------------------------------|------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----------------------------|
|                                        |                                                            | дітей (ССД) та Ювенальної превенції поліції.                                                                                                            |                            |
| 4. Оцінка безпеки дитини               | ССД, Ювенальна превенція, соціальний педагог               | Спільне комісійне вивчення ситуації, за необхідності — екстрене вилучення дитини з небезпечного середовища.                                             | Згідно з регламентом служб |
| 5. Соціальний супровід та реабілітація | Центр надання соціальних послуг (ЦНСП), соціальний педагог | Впровадження комплексного плану допомоги: ЦНСП працює з оздоровленням сім'ї, соціальний педагог здійснює психосоціальний супровід в освітньому процесі. | Тривало (до стабілізації)  |
| 6. Моніторинг стану                    | Соціальний педагог, класний керівник                       | Щоденний контроль емоційного стану дитини, успішності, відвідування уроків.                                                                             | Постійно                   |

Для систематизації процесу міжвідомчої співпраці було розроблено матрицю взаємодії суб'єктів захисту прав дитини (Таблиця 2.2). Представлена структура дозволяє чітко простежити трансформацію внутрішньошкільного сигналу (від класного керівника до соціального педагога) у офіційне правове реагування із залученням зовнішніх спеціалізованих служб. Таблична форма алгоритму мінімізує ризик затримки інформації, оскільки чітко регламентує нормативні терміни на кожному етапі

— від первинної фіксації до довготривалого соціального супроводу родини фахівцями ЦНСП, що є критично важливим в умовах прифронтового регіону».

### Матриця взаємодії суб'єктів захисту прав дитини

Таблиця 2.2

| Етап і спрямованість дій                      | Суб'єкти виконання (Хто взаємодіє)                                              | Зміст та характер інформаційного зв'язку (Що і кому передається)                                                                | Нормативні терміни виконання                      |
|-----------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------|
| 1. Первинна фіксація та внутрішній сигнал     | Класний керівник, вчителі-предметники → Соціальний педагог                      | Усне або письмове повідомлення про виявлені фізичні чи поведінкові ознаки насильства у підлітка; передача картки спостереження. | Негайно (в день виявлення ознак)                  |
| 2. Експертна оцінка та ініціювання реагування | Соціальний педагог → Адміністрація ліцею (Директор)                             | Подання офіційної службової записки за результатами первинного аналізу ситуації та експрес-діагностики стану дитини.            | Протягом 1 години з моменту отримання сигналу     |
| 3. Зовнішнє екстрене інформування             | Адміністрація ліцею → Служба у справах дітей (ССД); Ювенальна превенція поліції | Направлення закладом освіти офіційного повідомлення (повідомлення-клопотання) про підозру або підтверджений факт насильства.    | Протягом 24 годин (згідно з Постановою КМУ № 658) |
| 4. Правовий                                   | ССД Корюківської міської                                                        | Горизонтальна                                                                                                                   | Невідкладно (після                                |

Продовження таблиці 2.2

|                                              |                                                              |                                                                                                                                                                    |                                                    |
|----------------------------------------------|--------------------------------------------------------------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------|
| захист та оцінка безпеки                     | ради ↔ Сектор ювенальної превенції поліції                   | координація: спільний виїзд у родину, оцінка рівня безпеки дитини, за потреби — складання протоколу за ст. 173-2 КУпАП або відкриття провадження за ст. 126-1 ККУ. | отримання повідомлення від ліцею)                  |
| 5. Соціальне та сімейне оздоровлення         | ССД → Центр надання соціальних послуг (ЦНСП) Корюківської МР | Передавання матеріалів для організації комплексного соціального супроводу сім'ї, яка опинилася в складних життєвих обставинах.                                     | До 5 робочих днів                                  |
| 6. Психосоціальна реабілітація та моніторинг | Соціальний педагог ліцею Фахівці ЦНСП →                      | Спільна реалізація Індивідуального плану супроводу: відновлення емоційного стану дитини в ліцеї та соціальна робота з батьками.                                    | Тривало (до повної стабілізації ситуації в родині) |

Для забезпечення юридичної правомірності та системності супроводу соціальний педагог веде такий пакет практичних матеріалів:

- Журнал обліку звернень та повідомлень про прояви насильства.
- Картки первинного та поточного спостереження за дитиною.

- Протоколи проведення індивідуальних бесід та консультацій.
- Акти обстеження житлово-побутових умов (у складі комісії закладу чи громади).
- Індивідуальні плани соціально-педагогічного супроводу з фіксацією динаміки змін.

Аналіз практичної діяльності Корюківського ліцею №1 дозволив виділити низку серйозних деструктивних чинників та труднощів, які гальмують ефективність допомоги:

- Низький рівень педагогічної кооперації з боку кризисних батьків. Сім'ї, де практикується насильство, зазвичай є закритими, демонструють агресію або ігнорують запрошення соціального педагога до діалогу.
- Проблема «цифрової латентності». Під час вимушеного переходу на дистанційне навчання дитина опиняється в замкненому просторі сам на сам із кривдником. Виявити синці чи зафіксувати пригнічений стан через екран монітора стає в рази важче.
- Кадрове та психологічне виснаження фахівця. Навантаження на одного соціального педагога в прифронтовому закладі (де окрім насильства додаються травми війни, супровід сімей загиблих, робота з великою кількістю ВПО) призводить до швидкого професійного вигорання.

Шляхи вирішення та пріоритети розвитку:

- Впровадження цифрових інструментів зворотного зв'язку: розробка та інтеграція в шкільний сайт анонімних онлайн-скриньок довіри та спеціальних чат-ботів, через які учень може подати сигнал про допомогу під час дистанційного навчання.
- Залучення зовнішніх ресурсів: укладання меморандумів про співпрацю з мобільними бригадами психосоціальної підтримки міжнародних та всеукраїнських благодійних фондів (наприклад, «Голоси дітей», «SOS Дитячі Містечка»). Це дозволить делегувати частину терапевтичної та групової корекційної роботи з дітьми «зони ризику» (27% за результатами дослідження) і розвантажити кадровий потенціал ліцею.

– Створення батьківських студій: перехід від стандартних батьківських зборів до інтерактивних тренінгів із залученням юристів правової допомоги для переформатування стилів сімейного виховання з авторитарного на партнерський.

Досвід Корюківського ліцею №1 свідчить, що в умовах воєнного стану та прифронтового статусу громади соціально-педагогічна робота з дітьми, які постраждали від домашнього насильства, вимагає відходу від формалізму та побудови гнучкої, але жорстко регламентованої системи реагування.

Емпіричні дані підтверджують, що підліткова тривожність (28%), страх невідповідності (22%) та синдром беззахисності (14%) у більшості випадків мають першопричиною руйнівні відносини в родині. Ефективне вирішення цієї проблеми можливе лише за умови раннього виявлення проявів насильства соціальним педагогом, активного використання доступних корекційних методів (зокрема арттерапевтичних), залучення ресурсів недержавних фондів та безкомпромісного дотримання алгоритму міжвідомчої взаємодії із суб'єктами захисту прав дитини.

### **2.3. Практичні рекомендації соціальним педагогам, щодо роботи з дітьми, які зазнали домашнього насильства в сім'ї**

Робота соціального педагога з дітьми, які зазнали домашнього насильства, є складним і відповідальним процесом, що потребує професійної підготовки, емпатії та дотримання етичних норм. Практична діяльність у цьому напрямі має бути спрямована не лише на подолання наслідків травматичного досвіду, а й на створення умов для гармонійного розвитку дитини. Аналіз практичного досвіду соціально-педагогічної роботи в ЗЗСО свідчить, що ефективність допомоги значною мірою залежить від своєчасного виявлення проблеми, організації безпечного середовища та комплексного супроводу дитини.

Перш за все, соціальному педагогу необхідно забезпечити безпечне середовище для дитини. Це передбачає створення атмосфери довіри, прийняття та психологічного комфорту. Важливо уникати будь-якого тиску, примусу до розповіді про травматичні події, а також поважати особисті межі дитини. Практика діяльності ЗЗСО показує, що саме школа часто залишається єдиним безпечним простором для дітей, які перебувають у кризових сімейних умовах.

Наступним важливим аспектом є встановлення довірливих стосунків. Соціальний педагог повинен бути уважним слухачем, проявляти щирий інтерес до переживань дитини, використовувати відкриті запитання та підтримувальні висловлювання. Довіра формується поступово, тому необхідно дотримуватися послідовності та стабільності у взаємодії. Особливо це важливо для дітей, які мають досвід емоційного відторгнення, страху покарання або недовіри до дорослих.

Особливу увагу слід приділяти психоемоційному стану дитини. Рекомендується використовувати арттерапевтичні методи (малювання, ліплення, казкотерапію), ігрові техніки, вправи на релаксацію та зниження тривожності. Такі методи допомагають дитині безпечно виражати свої емоції та зменшувати рівень внутрішнього напруження. Практичний досвід свідчить про ефективність проєктивного малювання, ізотерапії, метафоричних вправ і дихальних технік, які сприяють емоційному розвантаженню та стабілізації психічного стану дитини.

Соціальному педагогу важливо здійснювати індивідуальний підхід до кожної дитини з урахуванням її віку, особливостей розвитку, типу пережитого насильства та рівня травматизації. У роботі не існує універсальних рішень, тому програма допомоги має бути гнучкою та адаптивною. Для дітей, які перебувають у зоні ризику або мають критичний рівень сімейного неблагополуччя, доцільно розробляти індивідуальні плани соціально-педагогічного супроводу з визначенням конкретних етапів допомоги та моніторингу динаміки змін.

Важливим напрямом діяльності соціального педагога є раннє виявлення ознак домашнього насильства. Оскільки діти рідко прямо повідомляють про проблему, необхідно систематично проводити педагогічне спостереження за змінами у поведінці, емоційному стані та навчальній діяльності учнів. До основних тривожних ознак належать підвищена тривожність, замкнутість, різкі спалахи агресії, страх перед дорослими, небажання повертатися додому після уроків, погіршення успішності, хронічні пропуски занять та наявність тілесних ушкоджень. Особливу увагу доцільно приділяти дітям із сімей внутрішньо переміщених осіб, родин військовослужбовців та сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах.

У практичній діяльності соціальному педагогу рекомендується використовувати діагностичні методики для оцінки емоційного стану дитини та рівня сімейного благополуччя. Доцільним є застосування адаптованих опитувальників щодо рівня тривожності, страху самовираження, синдрому беззахисності та інших психоемоційних проявів, які можуть свідчити про наявність домашнього насильства. Результати діагностики необхідно використовувати для планування подальшої індивідуальної та групової роботи.

Не менш важливою є співпраця з іншими фахівцями — психологами, соціальними працівниками, педагогами, медичними працівниками, службою у справах дітей та підрозділами ювенальної превенції. Міждисциплінарний підхід дозволяє комплексно оцінити ситуацію та забезпечити ефективну допомогу дитині. У випадках виявлення або підозри домашнього насильства соціальний педагог повинен діяти відповідно до алгоритму міжвідомчої взаємодії: здійснювати первинну фіксацію випадку, інформувати адміністрацію закладу освіти та передавати інформацію до відповідних служб захисту прав дитини.

Соціальний педагог також має працювати з сімейним оточенням дитини за умови безпечності такої взаємодії. Це може включати консультації

для батьків або опікунів, просвітницьку роботу щодо ненасильницьких методів виховання, а також сприяння у вирішенні соціальних проблем сім'ї. Доцільним є проведення тематичних батьківських всеобучів, тренінгів та бесід, спрямованих на формування партнерських взаємин у сім'ї та попередження жорстокого поводження з дітьми.

Важливо дотримуватися принципів конфіденційності та етичності. Інформація про дитину не повинна розголошуватися без необхідності, окрім випадків, передбачених законодавством, зокрема за наявності загрози життю чи здоров'ю дитини. Соціальний педагог повинен забезпечити коректне ведення документації та дотримання професійної етики під час взаємодії з усіма учасниками освітнього процесу.

У практичній діяльності соціальному педагогу рекомендується:

- вести документацію та фіксувати випадки насильства відповідно до встановлених норм;
- використовувати діагностичні методики для оцінки емоційного стану дитини;
- розробляти індивідуальні плани соціально-педагогічного супроводу;
- проводити профілактичну роботу щодо запобігання повторним випадкам насильства;
- здійснювати моніторинг емоційного стану, поведінки та успішності дитини;
- використовувати арттерапевтичні та корекційно-розвивальні методи роботи;
- підтримувати взаємодію з фахівцями соціальних служб та правоохоронних органів;
- підвищувати власну професійну компетентність через участь у тренінгах, семінарах та супервізії.

Окремо варто наголосити на важливості профілактичної діяльності. Соціальний педагог має організовувати заходи, спрямовані на формування у дітей навичок безпечної поведінки, розвитку емоційного інтелекту, вміння

звертатися по допомогу та захищати власні особисті межі. Ефективними є тренінги, інформаційні кампанії, години спілкування та просвітницькі заходи з питань протидії домашньому насильству та булінгу.

В умовах дистанційного або змішаного навчання доцільним є використання цифрових інструментів підтримки дітей, зокрема анонімних онлайн-скриньок довіри, електронних форм звернення та конфіденційних каналів комунікації. Це дозволяє своєчасно виявляти випадки насильства навіть за умов обмеженого безпосереднього контакту з дитиною.

Таким чином, ефективна робота соціального педагога з дітьми, які зазнали домашнього насильства, базується на принципах гуманізму, індивідуального підходу, міжвідомчої взаємодії та професійної етики. Реалізація зазначених рекомендацій сприятиме відновленню психоемоційного стану дитини, забезпеченню її безпеки та успішній соціалізації в умовах сучасного освітнього середовища.

## ВИСНОВКИ

Проблема домашнього насильства над дітьми є однією з найгостріших соціально-педагогічних проблем сучасного суспільства, оскільки негативно впливає на психоемоційний стан дитини, її соціалізацію, формування особистості та подальший життєвий розвиток. Особливої актуальності ця проблема набуває в умовах воєнного стану, економічної нестабільності, вимушеного переміщення населення та підвищеного рівня психологічної напруги в сім'ях. У таких умовах значно зростає роль закладів загальної середньої освіти та соціального педагога як фахівця, який здійснює раннє виявлення, соціально-педагогічний супровід і захист дітей, які постраждали від домашнього насильства.

У процесі дослідження було проаналізовано теоретичні засади соціальної роботи з дітьми, які зазнали домашнього насильства в сім'ї. Встановлено, що домашнє насильство є складним соціальним явищем, яке охоплює фізичне, психологічне, сексуальне та економічне насильство. Наслідки жорстокого поводження з дитиною проявляються у формуванні підвищеної тривожності, страху, агресивності, низької самооцінки, соціальної дезадаптації, порушенні комунікативної сфери та виникненні психосоматичних розладів. Доведено, що тривале перебування дитини в атмосфері насильства негативно впливає на процес формування її особистості та може спричиняти девіантну поведінку, емоційне відчуження та труднощі соціальної адаптації.

У роботі визначено, що важливе значення у захисті прав дітей має нормативно-правове забезпечення. Проаналізовано міжнародні та національні нормативно-правові акти, які регулюють питання протидії домашньому насильству та захисту дітей. Встановлено, що в Україні створено законодавчу базу для реагування на випадки домашнього насильства, однак ефективність її реалізації значною мірою залежить від своєчасної міжвідомчої взаємодії та професійної підготовки фахівців.

У другому розділі дослідження розглянуто практичні аспекти соціально-педагогічної роботи з дітьми, які зазнали домашнього насильства в сім'ї. Визначено, що ефективна соціально-педагогічна діяльність повинна бути комплексною та поєднувати діагностичну, профілактичну, корекційну, консультативну та захисну функції. Установлено, що основними формами роботи соціального педагога є індивідуальні бесіди, консультування, тренінги, просвітницькі заходи, арттерапевтичні методи, соціально-педагогічний супровід та міжвідомча взаємодія із суб'єктами захисту прав дитини.

У ході дослідження було здійснено аналіз досвіду соціально-педагогічної роботи в Корюківському ліцеї №1 Корюківської міської ради Чернігівської області. Практичний досвід закладу засвідчив, що в умовах прифронтового регіону соціальний педагог виконує ключову роль у системі захисту дітей. Емпіричне дослідження, проведене серед учнів 6–9 класів, дозволило виявити різні рівні сімейного благополуччя та психоемоційних порушень у підлітків. Встановлено, що 18% учнів перебувають у зоні ризику емоційного зневаження та психологічного тиску, а 9% мають критичний рівень ризику домашнього насильства. Також було виявлено високий рівень тривожності, страху невідповідності очікуванням та синдрому беззахисності у значної частини респондентів.

Дослідження підтвердило ефективність раннього виявлення ознак насильства через педагогічне спостереження, проведення діагностичних методик, ведення карток спостереження та організацію індивідуального соціально-педагогічного супроводу. Практика показала, що важливими інструментами допомоги є арттерапевтичні методи, казкотерапія, дихальні вправи, тренінги розвитку емоційного інтелекту та створення безпечного освітнього середовища для дитини.

У роботі визначено основні труднощі соціально-педагогічної діяльності, серед яких: низький рівень співпраці з кризовими сім'ями, проблема виявлення випадків насильства під час дистанційного навчання,

професійне вигорання фахівців та недостатність кадрового забезпечення. Встановлено, що для підвищення ефективності допомоги необхідно розширювати міжвідомчу взаємодію, впроваджувати цифрові інструменти підтримки дітей, залучати ресурси громадських та благодійних організацій, а також посилювати профілактичну роботу з батьками та учнями.

На основі результатів дослідження було розроблено практичні рекомендації соціальним педагогам щодо роботи з дітьми, які зазнали домашнього насильства в сім'ї. Визначено необхідність створення безпечного середовища для дитини, дотримання принципів гуманізму, конфіденційності, індивідуального підходу та професійної етики. Особливу увагу рекомендовано приділяти ранньому виявленню ознак насильства, використанню сучасних корекційно-розвивальних методів, співпраці з батьками та фахівцями інших служб, а також профілактичній роботі щодо формування навичок безпечної поведінки та звернення по допомогу.

Отже, поставлені у дослідженні мета та завдання були реалізовані. Проведене дослідження підтвердило, що ефективна соціально-педагогічна робота з дітьми, які зазнали домашнього насильства, можлива лише за умов комплексного підходу, раннього виявлення проблеми, міжвідомчої взаємодії та системного психосоціального супроводу дитини. Перспективи подальших досліджень вбачаються у розробленні інноваційних методик дистанційної підтримки дітей, удосконаленні профілактичних програм для батьків та впровадженні сучасних цифрових інструментів соціально-педагогічної допомоги в умовах воєнного стану.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамова І. І. та ін. Основи соціальної роботи : навчальний посібник / І. І. Абрамова, Т. Д. Дмитренко, Н. М. Єршова та ін. Харків : Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2015. 380 с.
2. Безпалько О. В. Соціальна робота : навчальний посібник. Київ : Вища школа, 2004. 351 с.
3. Богданова І. М. Соціальна педагогіка : навчальний посібник. Київ : Академвидав, 2011. 312 с.
4. Боднар А. Я., Павленко С. С. Деякі аспекти вивчення проблеми насильства в сім'ї на сучасному етапі. Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія». 2008. Т. 84. С. 69–72.
5. Вакуленко О. В. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми : навчально-методичний посібник. Київ : Київський національний економічний університет, 2014. 192 с.
6. Венар Ч., Керіг П. Психопатологія розвитку дитячого та підліткового віку. Санкт-Петербург : Прайм-Єврознак, 2007. 672 с.
7. Гузій О. В. Як зупинити насильство над дітьми та підлітками: системна роль лікарів. Український медичний часопис. 2018. URL: <https://umj.com.ua/uk/publikatsia-121688-yak-zupiniti-nasilstvo-nad-ditmi-ta-pidlitkami-sistemna-rol-likariv> (дата звернення: 23.02.2026).
8. Декларація прав дитини : міжнародний документ від 20 листопада 1959 р. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995\\_384](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384) (дата звернення: 26.04.2026).
9. Задорожній О. В. Конвенція про права дитини 1989. Українська дипломатична енциклопедія. Київ : Знання України, 2004. Т. 1.
10. Зверєва Ірина Дмитрівна. Вікіпедія: вільна енциклопедія. URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Зверєва\\_Ірина\\_Дмитрівна](https://uk.wikipedia.org/wiki/Зверєва_Ірина_Дмитрівна) (дата звернення: 21.02.2026).
11. Капська А. Й. Соціальна педагогіка : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2011. 488 с.

12. Капська А. Й. Соціальна робота : підручник. Київ : Центр учбової літератури, 2015. 440 с.
13. Конвенція про права дитини : міжнародний документ від 20 листопада 1989 р. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995\\_021](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021) (дата звернення: 05.03.2026).
14. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 06.03.2026).
15. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 07.04.2026).
16. Максимова Н. Ю. Соціально-психологічні аспекти проблеми насильства. Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України. URL: <http://psychology-naes-ua.institute/read/342/> (дата звернення: 23.04.2026).
17. Максимова Н. Ю., Мілютіна К. Л. Соціально-психологічні аспекти проблеми насильства. Київ : Комітет сприяння захисту прав дітей, 2003. 344 с.
18. Методичні рекомендації щодо запобігання та протидії насильству : Наказ Міністерства соціальної політики України від 7 лютого 2018 р. № 158. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v5480729-18> (дата звернення: 15.04.2026).
19. Міністерство соціальної політики України. Методичні рекомендації щодо роботи з дітьми, які постраждали від домашнього насильства. Київ, 2020. URL: <https://www.msp.gov.ua> (дата звернення: 10.03.2026).
20. Мюррей А. Штраус. Вікіпедія: вільна енциклопедія. URL: [https://en.wikipedia.org/wiki/Murray\\_A.\\_Straus](https://en.wikipedia.org/wiki/Murray_A._Straus) (дата звернення: 13.02.2026).
21. Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 23 січня 2004 р. № 38. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0038282-04> (дата звернення: 13.02.2026).

22. Національна соціальна сервісна служба України : веб-сайт. URL: <https://nssu.gov.ua> (дата звернення: 16.03.2026).
23. Николаєва В. І., Бородуліна В. В. Соціально-правові аспекти у роботі з постраждалими від домашнього насильства. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. Маріуполь, 2018. С. 147–149.
24. Ноур А. М. Насильство в сім'ї в Україні: стан проблеми. Український соціум. 2016. № 3. С. 70–76.
25. Організація роботи з розв'язання проблеми насильства в школі : навчально-методичний посібник / упоряд. Є. В. Дубровська, М. Е. Ясеновська. Харків, 2011. URL: [https://drive.google.com/file/d/1gDrxGTjcqY\\_oLgL-pJD9QGrwffq43ZxN/view](https://drive.google.com/file/d/1gDrxGTjcqY_oLgL-pJD9QGrwffq43ZxN/view) (дата звернення: 15.02.2026).
26. Перелік навчальних і виховних програм з питань запобігання та протидії домашньому насильству : веб-сайт. URL: <https://psychologdcpp.in.ua/wp-content/uploads/2020/03/банк-даних-програм-по-насильству.pdf> (дата звернення: 17.04.2026).
27. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства стосовно протидії насильству в сім'ї : Закон України від 25 вересня 2008 р. № 599-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/599-17> (дата звернення: 12.03.2026).
28. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо відповідальності за домашнє насильство : Закон України від 1 липня 2021 р. № 1604-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1604-20> (дата звернення: 12.03.2026).
29. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 7 грудня 2017 р. № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19> (дата звернення: 14.03.2026).

30. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей : Закон України від 24 січня 1995 р. № 20/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-вр> (дата звернення: 20.04.2026).
31. Про охорону дитинства : Закон України від 26 квітня 2001 р. № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14> (дата звернення: 20.04.2026).
32. Про попередження насильства в сім'ї : Закон України від 15 листопада 2001 р. № 2789-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2789-14> (дата звернення: 18.04.2026).
33. Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю : Закон України від 21 червня 2001 р. № 2558-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2558-14> (дата звернення: 11.03.2026).
34. Про соціальні послуги : Закон України від 17 січня 2019 р. № 2671-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19> (дата звернення: 07.02.2026).
35. Ролінський В. І. Насильство щодо неповнолітніх: проблеми, профілактика : навчальний посібник. Одеса : Ветаком, 2003. 220 с.
36. Сімейний кодекс України : Закон України від 10 січня 2002 р. № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14> (дата звернення: 16.03.2026).
37. Тюріна В. О. Мотиви і потреби як фактор насильницької поведінки. Соціальна робота: теорія і практика. 2009. № 2. С. 18–26.
38. Указ Президента України про заходи щодо забезпечення захисту прав і законних інтересів дітей від 5 травня 2008 р. № 411/2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/411/2008> (дата звернення: 18.04.2026).
39. James Garbarino. Wikipedia: the free encyclopedia. URL: [https://en.wikipedia.org/wiki/James\\_Garbarino](https://en.wikipedia.org/wiki/James_Garbarino) (дата звернення: 03.02.2026).

## СЛОВНИК ОСНОВНИХ ТЕРМІНІВ

1. *Дитина, яка постраждала від домашнього насильства* — особа, яка не досягла 18 років та зазнала домашнього насильства у будь-якій формі або стала свідком (очевидцем) такого насильства.
2. *Домашнє насильство* — діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, між колишнім чи теперішнім подружжям або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, незалежно від факту спільного проживання на момент вчинення насильства, а також погрози вчинення таких діянь.
3. *Домашнє насильство над дітьми в сім'ї* — будь-які діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються щодо дітей у сім'ї.
4. *Запобігання домашньому насильству* — система заходів, що здійснюються органами влади, установами, організаціями та громадянами і спрямовані на підвищення обізнаності суспільства, формування нетерпимого ставлення до насильства, підтримку постраждалих осіб і викорінення дискримінаційних уявлень.
5. *Кривдник* — особа, яка вчинила домашнє насильство у будь-якій формі.
6. *Насильство* — застосування фізичної сили або психологічного тиску (зокрема через погрози), спрямоване проти осіб, які не можуть чинити опір, тобто будь-яке застосування сили щодо беззахисних.
7. *Програма для кривдника* — комплекс заходів, спрямований на зміну насильницької поведінки особи, формування неагресивної моделі поведінки, відповідального ставлення до своїх дій та викорінення дискримінаційних уявлень.

8. *Програма для постраждалої особи* — комплекс заходів, спрямованих на подолання емоційної залежності, підвищення впевненості у собі, формування здатності захищати свої права та гідність.

9. *Протидія домашньому насильству* — система заходів, спрямованих на припинення насильства, захист і допомогу постраждалим, розслідування випадків, притягнення кривдників до відповідальності та зміну їхньої поведінки.

10. *Соціальний педагог* — фахівець закладу освіти або соціальної установи, який здійснює соціально-педагогічний супровід дітей та молоді, сприяє їх соціалізації, захисту прав та інтересів, організовує профілактичну, консультативну та корекційну роботу.

11. *Соціально-педагогічна робота* — професійна діяльність, спрямована на створення умов для гармонійного розвитку особистості, соціальної адаптації, захисту прав дитини, надання допомоги дітям і сім'ям, які перебувають у складних життєвих обставинах.

12. *Соціально-педагогічний супровід* — комплекс заходів підтримки, допомоги та захисту дитини, спрямований на подолання труднощів у навчанні, поведінці, спілкуванні та соціалізації.

13. *Постраждала особа* — особа, яка зазнала домашнього насильства у будь-якій формі та потребує захисту, допомоги і підтримки.

## ДОДАТКИ

### Додаток А

#### Методика «Оцінка поведінкових та комунікативних маркерів сімейного благополуччя дитини»

Інструкція. Уважно прочитайте кожне запитання та оберіть один із запропонованих варіантів відповіді (А, Б або В), який найбільшою мірою відповідає твоїм почуттям, реакціям або звичній поведінці вдома та в школі. У кожному запитанні необхідно вибрати лише один варіант відповіді.

| № | Питання та варіанти відповідей                                                                                                                                                                                                                                                                                            |
|---|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| 1 | Як ти зазвичай відчуваєшся, коли повертаєшся додому після уроків?<br>А) спокійно, з радістю йду додому;<br>Б) нейтрально, особливих емоцій немає;<br>В) відчуваю тривогу, занепокоєння або бажання довше побути на вулиці чи в школі.                                                                                     |
| 2 | Як у твоїй родині зазвичай вирішуються суперечки чи непорозуміння?<br>А) спокійно обговорюються, дорослі вислуховують мою думку;<br>Б) батьки вирішують усе самі, іноді можуть полаяти;<br>В) удома часто кричать, використовують погрози, залякування або фізичну силу.                                                  |
| 3 | Що ти робиш, якщо випадково розіб'єш чашку або отримаєш погану оцінку?<br>А) одразу чесно скажу батькам, вони зрозуміють і не будуть карати;<br>Б) спробую виправити ситуацію самостійно, хоча знаю, що мене полаяють;<br>В) сильно злякаюся, намагатимусь приховати це будь-якою ціною через страх жорстокого покарання. |
| 4 | Як ти реагуєш, коли хтось із дорослих поруч (у школі чи вдома) раптово підвищує голос або робить різкий рух?<br>А) спокійно, це не викликає в мене страху;<br>Б) звертаю увагу, але продовжую займатися своїми справами;<br>В) здригаюся, стискаюся, відчуваю сильний страх або бажання сховатися.                        |
| 5 | З ким ти ділишся своїми найважчими проблемами чи секретами?<br>А) ділюся з батьками, я їм повністю довіряю;<br>Б) розповідаю друзям або психологу (соціальному педагогу);<br>В) нікому не розповідаю, тримаю все в собі, бо вважаю, що мені ніхто не допоможе.                                                            |
| 6 | Чи бувають у тебе ситуації, коли ти відчуваєшся зайвим (зайнятою) або непотрібним (непотрібною) вдома?<br>А) ні, я завжди відчуваю підтримку та любов родини;                                                                                                                                                             |

|    |                                                                                                                                                                                                                                                                                                                    |
|----|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
|    | Б) рідко, лише коли батьки дуже втомлені чи зайняті;<br>В) так, це відбувається майже постійно, я відчуваю себе тягарем.                                                                                                                                                                                           |
| 7  | Як ти відчуваєшся у колі своїх однокласників та друзів?<br>А) активно спілкуюся, легко знаходжу спільну мову, маю багато друзів;<br>Б) тримаюся спокійно, спілкуюся лише з кількома близькими людьми;<br>В) мені важко спілкуватися, часто здається, що мене хочуть образити, або я сам(а) проявляю спалахи гніву. |
| 8  | Якщо тебе запитують про твої вихідні чи вечори в колі родини, що ти розкажеш?<br>А) охоче поділюся веселими чи цікавими історіями;<br>Б) скажу коротку загальну фразу («все нормально», «просто відпочивав»);<br>В) намагатимусь уникнути відповіді, або вигадую гарну історію, якої насправді не було.            |
| 9  | Чи виникають у тебе проблеми зі сном, нічні жахи або почуття постійної втоми?<br>А) ні, сплю міцно і відчуваюся бадьоро;<br>Б) інколи буває перед важливими контрольними чи іспитами;<br>В) так, часто не можу заснути, боюся темноти або прокидаюся вночі від тривоги.                                            |
| 10 | Які думки про майбутнє твоєї родини виникають у тебе найчастіше?<br>А) я впевнений (впевнена) у безпеці та щасливому майбутньому;<br>Б) рідко замислююся про це, живу сьогоднішнім днем;<br>В) відчуваю безвихідь, безпорадність і страх перед тим, що буде далі.                                                  |

Підрахунок балів здійснюється відповідно до вибору варіантів відповідей дитини:

За кожную відповідь А нараховується 0 балів.

За кожную відповідь Б нараховується 1 бал.

За кожную відповідь В нараховується 2 бали.

Після сумування визначається рівень психосоціального благополуччя дитини в сім'ї та ступінь ризику перебування в ситуації домашнього насильства.

Інтерпретація результатів:

0–5 балів — Високий рівень благополуччя (Сприятливий клімат):  
Дитина відчувається вдома в безпеці, має високий рівень довіри до батьків.  
Стосунки в родині побудовані на підтримці та повазі до прав дитини. Ознак насильства не виявлено.

6–10 балів — Середній рівень (Приховане напруження або знижена адаптація): У родині є певні труднощі в комунікації, можливо, присутній гіперопікаючий чи авторитарний стиль виховання. Дитина може відчувати періодичний психологічний тиск, але явних тригерів жорстокого поводження немає. Потребує спостереження соціального педагога.

11–15 балів — Знижений рівень (Зона ризику / Ознаки емоційного зневаження чи тиску): У дитини чітко проявляються захисні механізми (замкнутість, тривожність, ідеалізація або приховування сімейних проблем). Висока ймовірність систематичних психологічних травм, хронічних конфліктів у сім'ї або емоційного відторгнення дитини дорослими.

16–20 балів — Критичний рівень (Високий ризик домашнього насильства): Поведінка дитини сигналізує про гостру травматизацію та хронічний стрес (страх покарання, агресія у спілкуванні з однокласниками, тотальна недовіра до світу, психосоматичні розлади). Такі показники є прямим індикатором ймовірного фізичного, психологічного або сексуального насильства в родині.

Важливо для фахівця: Результати за цією методикою є підставою для негайного проведення індивідуальної бесіди, залучення практичного психолога ЗЗСО для глибшої діагностики та формування картки індивідуального супроводу дитини.

## Методика діагностики рівня шкільної та особистісної тривожності Філіпса

Інструкція. Уважно прочитайте кожне запитання та подумайте, чи відображає воно ваше звичне самопочуття в школі або вдома. Якщо ви згодні з твердженням, оберіть «так», якщо ні — «ні».

| №  | Питання                                                                                                  | Відповідь                                                |
|----|----------------------------------------------------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------|
| 1  | Чи важко тобі триматися на одному рівні з усім класом у навчанні?                                        | <input type="checkbox"/> так <input type="checkbox"/> ні |
| 2  | Чи хвилюєшся ти, коли вчитель каже, що збирається перевірити твої знання?                                | <input type="checkbox"/> так <input type="checkbox"/> ні |
| 3  | Чи важко тобі працювати в класі так, як цього вимагає вчитель?                                           | <input type="checkbox"/> так <input type="checkbox"/> ні |
| 4  | Чи сниться тобі інколи, що вчитель або батьки зляться на тебе за погані оцінки?                          | <input type="checkbox"/> так <input type="checkbox"/> ні |
| 5  | Чи буває, що хтось із твого класу чи родини б'є або ображає тебе?                                        | <input type="checkbox"/> так <input type="checkbox"/> ні |
| 6  | Чи часто тобі хочеться, щоб школа або домашні розмови швидше закінчилися?                                | <input type="checkbox"/> так <input type="checkbox"/> ні |
| 7  | Чи сильно у тебе б'ється серце, коли тебе викликають відповідати?                                        | <input type="checkbox"/> так <input type="checkbox"/> ні |
| 8  | Чи буває так, що ти неуважний (неуважна) через страх зробити помилку?                                    | <input type="checkbox"/> так <input type="checkbox"/> ні |
| 9  | Чи тремтять у тебе руки, коли ти виконуєш важливе завдання перед іншими?                                 | <input type="checkbox"/> так <input type="checkbox"/> ні |
| 10 | Чи часто ти відчуваєшся беззахисним (беззахисною), коли дорослі розмовляють з тобою на підвищених тонах? | <input type="checkbox"/> так <input type="checkbox"/> ні |

Методика дозволяє виявити приховані наслідки домашнього тиску через прояви страхів у публічній та навчальній сферах:

Страх невідповідності очікуванням оточуючих: питання 1, 4, 8. (Показник того, що вдома дитину карають або жорстко критикують за найменші помилки).

Загальна тривожність і страх самовираження: питання 2, 3, 7, 9.

Низька психічна стійкість до стресу (синдром беззахисності): питання 5, 6, 10. (Прямий індикатор хронічного психоемоційного виснаження, спричиненого жорстоким поведженням).